

KAPOSVÁRTÓL AZ UFFIZI-IG – RIPPL-RÓNAI EMLÉKEZETE –

... világ csudája,
Valaki elindul az Értől
S befut a szent, nagy Óceánba.

A nagy magyar Vátes nemcsak a maga sorsát prófétálta ezekben a kísértetiesen beteljesedett sorokban, de talán minden magyar zseni életútját s így Rippl-Rónai Józsefét is. Rippl-Rónai a kis Kapus mellől indult el s onnan futott be a nagy művészi Óceánra.

Vajjon elmondják-e a képei, hogyan futotta be ezt a szédítő utat? A képei csak őt magát magyarázzák, azt, ami benne fényesebben lángolt minden magyar elődénél: hitét, művészi meggyőződését; álmait és vízióit, színekbe és vonalakba átírt örömeit és szenvedéseit. Mert „a művész” – ahogy ő maga vallotta – „néhány krétavonással az élet legujjongóbb örömeit is lerajzolhatja kartonjára, néhány festékszínfolttal az élet legkeservebb gyötrelmeit is felrakhatja vásznára, néhány szélesen kent konturral s akárcsak lokális színel síkba rögzítheti és tetszés szerint stilizálhatja azt, ami lelkét bármi irányban érdekelte”. A képei tehát az a színes és gazdag lelkivilágáról elmondanak mindent s én nem akarom dadogó szóval elismételni azt, amit ő a művész kivételes ékesszólásával már úgyszólván belénk szuggerált. Olyan volna ez a kísérlet, mintha valaki pisla gyertyafénnyel akarná megvilágítani a napot ...

Am hogyan esett meg a „világ csudája”? Hogyan, hol és merre evezett a bátor evezős, míg befutott a nagy, szent Óceánba? ... A csuda éppen azért csuda, mert nem lehet magyarázni, mégis; meg kell keresnünk zsenije mellett azt a másik motorikus erőt, mely el tudta őt vinni Kaposvártól az Uffizi-ig.

Ez a motorikus erő – mondjuk ki mindjárt – *Rippl-Rónai tiszta és magasrendű művészi erkölcs volt*, mely nemcsak hitet és meggyőződést adott neki; de megedzette lelkét, hogy hitéért és meggyőződéséért vállalja vegye a szenvedések keresztyét.

*

Ime Kálvária-útjának néhány jelentősebb állomása:

1885-ben került ki Párisba Munkácsy mellé. Három évig élt az akkor dicsősége teljében fénylő nagy magyar mester közvetlen-közelében. Még műtermül is Munkácsy műtermét használta. Mit tehetett volna a művészetében kezdő, Párisban járatlan és még a franciák nyelvét sem értő fiatal magyar? Feltett, ahogy Munkácsy festett s olyan jól csinálta *másnak* a művészetét, hogy egy év múlva már ezerfrankosokkal fizették munkáit, sőt Sedelmayer, Munkácsy nagy managere is szemet vetett reá. Tehát tudta csinálni a más művészetét is, olyan művészetet, mely biztos és könnyű arriválást jelentett volna neki. S ime, a mi kaposvári fiatalemberünk egyszerre csak otthagytá csapat-paport, Munkácsyt, fényes műtermet és társaságot, gazdag impresszáriót, pénzt, sikert és csábító jövődőt, mert meg akarta keresni – önmagát. A maga művészetét akarta, nem pedig a Munkácsyt, a maga csillaga után futott, nem akart bolygó lenni a nagy üstökös fénycsóvjában. Meggyőződése már akkor szinte vallásos hitté magasztosult. „Amikor rájöttem” – írja – „*hogyan annál nagyobb értéke van a művésznak, minél eredetibb módon értelmez s ennél fogva munkája minél kevésbé emlékeztet egyik vagy másik beérkezett művész fakturájára – belém szállott a jó lélek*” ...

Csak hogy ez a jó lélek embervérrel táplálkozik ...

Rippl-Rónai is véresen fizette meg azt a fényűzést, hogy követni merete művészi meggyőződése parancsát. Jöttek a nyomor, a koplalás évei; kis cók-mókját kétszer is elárverezték a messzi idegenben, de a művész már megindult a magaválasztotta úton. Hiába vitte fel őt is a Sátán a hegyre, hiába mutatta neki az élet kincseit, a vagyont, a dicsőséget a hegy tetején s a nyomort, névtelenséget s a pusztulást lenni, a siralomvölgyében, Rippl-Rónai ment a maga útján tovább rendületlenül. Erőt a hit adott neki, gerincét a művészi erkölcs tartotta egyenesen, s a lelkével együtt az ajka is mosolygott, mert ő, egyedül ő látta a célt is, melyet el kell érnie, el kell érnie.

*

Hét évvel később, 1892-ben már kollektív kiállítása van Párisban. És e hét év alatt megtalálta odakünn lelkirokonait is, akik ugyan nem voltak se oly híresek, se oly gazdagok, mint Munkácsy, de fiatalok, hívők és lánglelkűek voltak, mint ő s ugyanazon művészi ideál dobogtatta a szívüket, mint neki. Ez a társaság nem kisebb emberekből állott, mint Vuillard, Bonnard, Roussel, Valloton, Seurat, Signac, Maurice Denis, Maillois és Toulouse-Lautrec, de őseik is voltak persze: Cézanne, Gauguin; Renoir, Pissaro, Degas és Rodin. Világraszóló mester valamennyi. Ma! De akkor? Jórészük még ott se tartott, ahol akkor Rippl-Rónai. 1888-ban a Vuillard-Denis-társaság még a *Julian*ba járt iskolába s mesterként tisztelte a magyar művészt, aki akkor már készülődött kollektív kiállítására s akinek esetje akkor már megteremtette a

Kuglizók-at, a Kalitkás leány-t s a Fekete ruhás nőt-t, meg azokat a nagyszerű litografiákat, melyek minden európai múzeumnak büszkeségei. Maillol – akit szeretnek úgy feltüntetni, mint aki „hatott reá” – 87-ben még az *Écoles des Beaux Arts* növendéke volt; Gauguin-t Munkácsy még csak piktornak se vállalta; Renoir-t legfeljebb „tehetséges ember”-nek ítélte s csak Puvis de Chavannes-t ismerte el nagy művésznek. És erre az emberre mondták itthon, hogy utánzó! Egy utánzó, aki – ügylátszik – azokat utánozta, akik akkor még ki se állítottak, mikor ő már kollektíve vonult fel Párisban.

Páris, a sovíniszta Páris, egyáltalán nem találta, hogy a fiai hatottak volna a magyar művészre. Az 1892-ik év április hónapjában megjelent párisi lapokban sehol egy szó említés sincs az ő korabeli francia piktorokról. Ellenkezőleg. A *Le Temps*, a *Gil Blas*, a *L'Eclair*, a *Le Soir* éppen eredetiségét hangsúlyozzák. A hangadó kritikusok: Thiébaut, Arsène Alexandre, Firmin Javel versenyt lelkesednek érte s nemcsak az akkori Páris társadalmi életének feje: Bonaparte Mathilde hercegnő s Coquelin szegődött amatőrjévé, de a korabeli nagy szobrász: Saint-Marcu is vásárol az ismeretlen magyartól. Ha valakivel együtt emlegetik, az nem Gauguin, Maillol, Bonnard és Vuillard, meg a többiek, akiket idehaza a nagyképűség és irigy tudatlanság oly gyakran rájaalvasott, hanem – csodálatosképpen – Danna, meg Zorn s a legnagyobb modern francia költők: Baudelaire és Mallarmé, akit a párisi kiadó az ismeretlen magyarral illusztráltatott.

*

És ugyanakkor itthon? ... Hát hiszen emlegették itthon is. eleget! Sőt 1906-ban már könyvet is írtak róla a barátai s a következő kedélyes módon aposztrofálták: „Hatalmas magyar egészséggel emésztette meg a legdekadensebb francia maszlagot is”. És hogy: „ez az okos ember meg fog bolondulni!” Meg hogy: Rippl-Rónai „perverzusan francia”. Életírója ilyeneket kockáztat meg: „Szintétikus művészet a Rippl-Rónai-é, magyarázta a Nyugatról jött kritikus, de az ő vélekedését gyanakvással fogadtuk, már csak azért is, mert túlságosan dicsérte Páris”. ... Meg: „Rippl-Rónai nem áll a modern francia dekadensek külső fogásaihoz folyamosan! ... Éleslátást holmi szenteskedő áhitattal és együgyűséggel leplezi” ... De van még cifrábban is. Ime: „Körömszakadtáig védi a tévedéseit (!) mondván: tessék komolyan venni ezt, mert ez a hangulat intimitása, ez a tájkép religiozitása és a világeért el nem kacagta volna magát, holott annak, amit mondott, egy csepp értelme se volt és ő tudta, hogy egy csepp értelme sincs. De olyan szomorúan hangzott és olyan áhitatosan mondta!” ... És ezt a könyvet egyik barátja írta s a kultuszminisztérium művészeti ügyosztályának főnöke szerkesztette – állami szubvencióval. Az, akinek a gondjaira volt bízva a magyar művészet és a magyar művészek istápolása. Még jószerecse, hogy hozzátette végül nagy kegyesen: „Annyi fajmagyar egészség, annyi józanság, annyi magyar harmónia van benne, hogy csak nem bírt vele az idegen métely” ... (Ez persze Páris volt, az a barbár, kulturátlan Páris volt ez a métely!) De, ó mily szerecse! Dévénynél vesztegzár várta ezt a pestist, a Múcsarnokot ugyan meg nem fertőzhette! Sőt, ami még nagyobb szerecse, a vesztegzárát sikerült fenntartani máig – pedig azóta több mint 20 év mult el. Hiszen manapság is megtörtént, hogy újból felhangzott a vészkiáltás: „mi nem engedhetjük meg a mi tehetségeinknek, hogy áldozatul essenek a külföldi irányok terrorjának!” Bizony, szegény kis külföldi irányok! Hiába szálljátok meg a múzeumokat Drezdától Hamburgig, hiába vonultok be a párisi Printemps áruházába csak úgy, mint a dessai Bauhaus-ba s az utolsó berlini hentesmester kirakatába, mi nem esünk a „terror” áldozatául! Inkább testvér-csókot váltunk az „ellentáborral” is és így megerősödve, kölcsönös megértéssel építjük ki a defenzív frontot a mai progresszív művészet ellen, ahogy dicső eleink kiépítették Rippl-Rónai ellen.

Mert azt aztán kiépítették. Ne felejtjük el, a fennebb citált kedélyességeket a barátai írták róla „jóakaratóan” ők voltak azok, akik úgy találták, hogy a „hangulat intimitásának” és a „tájkép religiozitásának” egy csepp értelme sincs. A barátai és nem az ellenfelei! Az ellenfelei ugyanis megelégedtek azzal, hogy gúnyverseket fabrikáltak rá: „Piacsek bácsi kiment a szobából” és „Fehér fejfájás a képtettes szobában”, meg egyéb hasonló izléstelenségeket és hogy konstatálják róla – mint a korabeli krónika írja – hogy: „ismétellen futóbolondnak nyilvánították különben értelmes körökben.”

Szegény Rippl-Rónai, ő is elsőhajthatta sokszor a huszár-fohászt: „csak a barátaimtól ments meg Uram engem, az ellenségeimmel majd csak elbánok magam!” ... De azért ezeket a „baráti” dicséreteket el ne feledjük valahogy! Mert mintha ilyesmit a mai új művészekről is mondogatnának. Manapság persze! „Mindössze” 30 évvel a Rippl-Rónai párisi sikere után ... Dehát a pesti Bourbonok se tanultak semmit, de legalább mindent elfelejtettek. A Rippl-Rónai életének tanúságait is.

*

Ám térjünk vissza még egy percre a „megfertőzött” Párisba s „a külföldi irányok terrorjára”.

Hát hiszen igaz, a magyar művészet nem mindig tudott ellenállni a külföldi irányok terrorjának. Munkácsy maga is áldozatul esett Leibl-nek és a düsseldorfi iskolának; Benczur is Piloty és Kaulbach terrorja révén plántálta át az akkori külföldi irányt Magyarországra s Paál László sem igen tudott ellenállni Courbet-nek és Diaz-nak ... Szinyey – akit a mi nemzeti hiúságunk szeret a színes plen-air festés egyik előfutárának nevezni – szintén alul maradt a külföldi terrorral szemben, mert Courbet 1858-bar, Monet 1863-bar, Cézanne 1865-ben s Manet 1866-ban már megfestették a *Majális* plen-air-jét, nem is szólva Goya és Delacroix fényproblémáiról s Böcklin műterem-plen-air-jéről, míg végül 1872–73-ban Szinyey is áldozatul esik a külföldi irányok terrorjának és megfesti a *Majális*-t. Ugyancsak a külföldi terror áldozatai közé

kell sorolnunk a nagybányaiakat is, akik a naturalizmusnak és impresszionizmusnak (Courbet, Manet, Monet, Turner és főleg Bastien Lepage) terrorja és a müncheni „métely“ nélkül soha haza nem találtak volna Nagybányára. S hogy tárgyilagosak legyünk nemcsak a tegnapi és tegnapelőtti nemzedék nem nélkülözhetette, de a mai generáció se nélkülözheti a külföldi művészi irányok *mételyét*, legfeljebb arra törekedhetik, hogy az „átkos Nyugat“ mai expresszív művészete megkapja az itthoni palettákon azt a couleur locale-t s a műalkotásokat átítassa az a speciális magyar talajíz, a nemzeti művészetnek az a bizonyos je ne sais quoi-ja, melynek jelleme minden művészi etnográfia nélkül is kicsendül a színek nemzetközi koncertjéből. És hogy a mai új művészet valóban kicsendül ebből a koncertből, arra beszédes bizonyosság, hogy – mióta magyar művészet van – éppen ez a mai generáció az első, mely *magyar művészetet exportál Berlintől New-Yorkig*. Exportál és nem importál, mint az eddigiek s *exportál, nem efemer kiállításokra, állami szubvencióval, hanem kelendő művészi árút exportál a külföldi piacokra*. Nem valószínű, hogy hamisított utánzatokat drága külföldi valutáért vásárolna a külföld – magyar márkák alatt. Aminthogy Rippl-Rónait is pontosan azért méltányolták odakünn, mert eredetinek találták.

Volt-e ebben része a külföldi irányok terrorjának és a párisi mételynek, nem-e, – annyi bizonyos; hogy éppen Rippl-Rónai az, ő az egyetlen magyar művész, akire a legnagyobb rosszakarat sem foghatja rá, hogy utánzó. Az a generáció, melynek szelleme őt áthatotta, az ő generációja volt, a később világhíres mesterek, akiknek munkásságával az övé oly rokon, az ő párisi tartózkodása alatt még iskolába jártak, még ki sem állítottak s nem egy Rippl-Rónaihoz intézett francia levél tanúskodik róla, hogy ha volt a társaságban valaki, akit Mesternek tiszteltek, az éppen Rippl-Rónai volt. Ezt a törzsökös eredetiséget alig lehet egyetlen magyar művészről is megállapítani s ezért, éppen ezért őse Rippl-Rónai az egész modern magyar művészetnek, ezért úttörő hőse ő Magyarországon a művészi progresszió halhatatlan gondolatának s ezért, éppen ezért magaslik ki legendás alakja egy egész fejjel összes kortársai közül.

*

És most szeretném őt, művészi meggyőződését, munkásságát, erkölcsét és világnézetét a saját szavaival jellemezni. Mert bár elve volt, hogy: „*festő ne írjon!*“ - írt biz azért ő nemcsak leveleket, de memoárokat is. Ezekben az *Emlékezések*-ben benne van az egész Rippl-Rónai. Rippl-Rónai az ember és a művész, ami nála (ritka kivétel!) egyet jelentett. És mégis, milyen kedves-gúnyosan korholja és mentegeti magát, mikor tollat fog a kezébe: „Festő csak olyankor szokott tollhoz nyúlni, ha gyenge pikturáját kell vele erősítgetnie. Helytelenül, mert gyenge művészet nem érdemel irodalmi protekciót, amint hogy erős művészet nem szorul írott reklámra. *Festő írjon a pemzlijével!*“ ... Milyen igaza van! Ám ezt csak egy Rippl-Rónai engedheti meg magának. De mit csináljanak azok az elvetélt, vagy letört festők, akiknek nem az ecset, hanem csak a reklám ad jelentőséget, s akik a szerkesztőségek előszobáiban talpalják ki a maguk 24 órás papiros-halhatatlanságát?

*

„Minél kevesebbel, minél többet, sokat, mindent kifejezni! – ez az én művészi mottóm. De mikor festek, mindig egy-egy kis revolúció megy végbe bensőmben. *Mintha mindent újból és mindig újból kellene megtanulnom!*“ – A modernségnek, a haladásnak, a progresszióknak egész evangéliuma benne van ebben a mondatban. Milyen szánalmas ezzel szemben az a művészi impotencia, mely egy életen, át kérődzik azon, amit egyszer – megtalált? – Nem, hanem amit egyszer *másoktól* megtanult.

*

Tizenhat esztendő töltött Párisban. „Ez az az idő, – írja – melyben teljesen átadtam magamat a legszebb gondolatoknak, *a legideálisabban felfogott művészetnek*. A szegénységgel járó sok baj, emberek kellemetlenkedése, a háziúrtól a grejzlerosig, a hazulról érkezett gáncoskodásról szóló hírek, mindmegannyi ok volt arra, hogy még jobban összeszedjem magamat ... Nem értettek, kinevettek, egészen bolondnak, vagy csak hóbortosnak, de legalább is feltűnést hajszolónak tartottak ... Sokszor magam is elcsudálkoztam, hogyan lehetett ezt keresztül élni a nagy idegenben, Münchenben, Párisban, jóformán minden kereset és egyéb pénzforrás nélkül s így élve nemcsak megélni, hanem még igazi művészetre is törekedni – és *soha meg nem alkudni!*“ ... – Vajjon mit szólnak ehhez azok az okos opportunisták és óvatos duhajok, akik ma is azzal mentik a maguk mindig megalkuvó rabszolgaszellemét, hogy a kenyérgond hajtja igába a fejüket? De íme; Rippl-Rónainak az „igazi művészet“ fontosabb volt mindig, mint a jól vasalt nadrág s a mindennapi bakkszoba. Mert ma éppen azok alkusznak meg legszégyenteljesebben; akiknél ez a kit nélkülözhetetlen „kellék“ jelenti a kenyérgondot. Akiknek igazi kenyérgondjaik vannak, azok ma is hívek maradnak az igazi művészethez és éppen ezért vannak igazi kenyérgondjaik.

*

Passzív forradalmár volt. Ő maga ugyan nem egy helyütt nevezi magát és társait „forradalmi művészeknek“, sőt egy helyütt a „művészet anarchistáinak“, de ő csak azzal cselekedett, hogy rendületlenül megállt a maga választotta poszton s onnan semmi erő, semmi hatalom el nem tántoríthatta. A vezető körök, az uralkodó nagy urak, a hivatalos fórumok se. Sokszor kapott „megrovást“, intelmet, „feddést“ felülről, de ő fölényesen tért napirendre az ilyen magasrangú, vagy hivatalos kritikák felett, isteni naivitással kockáztatva meg a kérdést: Vajjon csakugyan komoly ügy az, hogy mi egy laikus nagyúrnak véleménye a művészetéről? ... És

csendes filozófiával teszi hozzá: „Mindenütt van egy hivatalos klikk, mely mindig későn veszi észre, vagy elmulasztja észrevenni az észreveendőket“... Hát mi is vígasztalódjunk meg azzal, hogy ez mindenütt így van. A hivatal csak rangsorba állítva tudja elképzelni a művészetet is ...

*

„Minden új művészi megnyilatkozásnak gátja s hacsak lehet, megrontója: a nyárspolgári ízléstelenség“. Pedig hiába minden gát, hiába minden ízléstelenség és megalkuvás: „senki a maga korát joggal meg nem tagadhatja“. – Rippl-Rónai jóízűen mosolyogva meséli el, hogyan „diplomazálták“ ki odakünn a kitüntetések, „olyan művek számára, melyeket odakünn észre se akart venni a zsüri, míg meg nem mondták neki, hogy alkotóikat kiknek tartják *otthon* az emberek. És hogy miként jutott győzelemre az itthon főzött s a párisi dinéken föltálat terv: *a hivatalos nagyságok minden előtt*“. Meg hogy miként ámitják ezek a „hivatalos nagyságok“ az ilymódon „kidiplomazált kitüntetésekkel, megrendelt kritikákkal, S egyéb jóhírekkel önmagukat és másokat“ ... – Milyen jó, hogy mindez Rippl-Rónait útján meg nem állította, s milyen jó; hogy mindez a praktika ma már a múlté.

Mert hiszem, ma már nem történnek ilyesmik nálunk.

*

„Idehaza semmi reménység se kecsegtetett“ – írja egyhelyütt.

– „A nagyfejúek részéről kinevetés; agyonkritizálás, soha semmi díj, vagy elismerés, mindig csak mellőzés, visszautasítás – ez volt a részem 46 éves koromig. De nem desperáltam; nem törődtem vele: mit mond a kiállítás megnyitásakor képem előtt a legfelsőbb vélemény, vagy akár a miniszter – *én a magam emberségére és tántoríthatatlan* kirtartásomra építtem. Pedig, hogy *mily nehéz ott produkálni valami* újat, ahol minden *újszerű iránt ösztönszerű irtózást éreznek a konzervatív természetű intézőkörök*, azt mindenki keservesen tapasztalta, aki valaha valamilyen újítást kívánt létesíteni ... Ó igen, azt a bizonyos diplóme d'honneur vagy aranyérmét megadják a művészek, de azt sem ők, a nagy óvatosak, azt sem itthon, hanem kerülő úton, valamelyik külföldi kiállításon és nem is akkor, amikor dukál, hanem amikor már ők maguk is megöszülnek és észreveszik, hogy elmaradtak, hogy jó volna ismét utolérni az ifjúságot“ ...

Szerencsére, ma már nincsenek ilyen áldatlan viszonyok idehaza ... Ma aranyérem; professzura, rang, állami megrendelés, méltóság, minden nyitva áll a művész előtt korlátlanul. Csak éppen, hogy ne akarjon valami újat, ne legyen (hogyan is mondják?) „destruktív“, hanem legyen „a szürkék hegedőse“ ...

*

„A mennykőcsapás szebb halál, mint a lassú hervadás!“ ... Milyen szép és jellemző ez a felkiáltása. És meg is magyarázza mindjárt, hogyan érti: „Amíg nekünk odakünn fáradságos munka közben nincs mit aprítanunk a levesbe, de ezzel nem törődve csak azon igyekszünk, hogy *valami új művészi szépet* produkáljunk, amire szerintünk idehaza is büszkék lehetnek, akkor itthon nemcsak meg nem értés, (ami végre is csak annyira bűn, mint a tudatlanság!) hanem kicsinyes szekatúrák, nagyhangú pózok, furfangos taktikázások, legjobb esetben félmosoly balra, vagy barátságos hátbaveregetésel, de mindenesetre a csiga-biga óvatos tapogatódzásai merednek felénk az intéző bürokból. Kipróbált tempó! Okos tempó! ... Vajjon okos-e igazán? Kutassa más!“ – legyint a kaposvári filozófus és tán mi is elégedjünk meg ennyivel. Vagy tegyük hozzá, amit Rippl-Rónai mond egy más helyütt: „Kiki jár a maga útján! (Ők azóta királyi, vagy udvari, vagy – mit tudom én – miféle tanácsosok, én meg azóta ...“

Nos, ő meg azóta Rippl-Rónai lett és oda került a Pantheonba az Uffizi halhatatlanjai közé.

*

Zsenijének szárnyas lován és művészi erkölcsének csorbítatlan vértetében vonult be a Pantheonba; de a sors, mely megélnie engedte ezt a kivételes dicsőséget, úgy akarta; hogy tüneményes pályájának ez necsak legfelsőbb foka, de egyben majdnem, végállomása legyen. Még éppen hogy csak fejére tehetjük idehaza a halhatatlanság örökzöld borostyánját, már beborította gyönyörű alakját a betegség fekete felhője s a somogyi anyaföld visszakövetelte magának legnagyobb fiát, aki a Kapos mellől indult el, hogy befusson a nagy művészi óceánba. Ravatala mellől, mely ott pompázott a somogyi ég alatt, szinte a felhőkig szállt az igaz és hipokrita epítáfiumok tömjénfüstje; de még be sem hantolták sírját egészen, a nagy halott máris magára maradt s a téli göröngyre már csak annak a könnyei hullottak; aki életében is a legtöbb könnyet hullatta érte: a felesége.

Művészfeleségek, akik mindnyájan hordjátok azt a keresztet, amit a művészházasság szent martiriuma jelent, – csak ti tudjátok felmérni és megbecsülni azt az áldozatos, hősi életet, amit ez a nagy asszony élt a maga nagy ura mellett! A Mesteré volt a küzdés, igaz, de a gond és a nélkülözés, a rettegés a bizonytalan jövőtől az asszonyé volt. Az élet szépsége, a dicsőség mámora, a hódolat és ünnepeltetés mákonya a művészt részegítette, míg az asszonynak, a feleségnek csak a munka, a lemondás, a szerény elvonulás könnyes magánya, a mindennapi megbocsátás és a szakadatlan kötelességteljesítés sápadt glóriája maradt. „Emberi életem jobbik fele!“ – így aposztrofálja egyhelyütt Rippl-Rónai Lazarine-asszonyt, s ha van művészfeleség, aki egy életen át szinte napról-napra érdemelte ki ezt a becsületrendet, az bizonyára Rippl-Rónai felesége volt. Ennek az asszonynak végtelen szeretete, töretlen, vak bizalma, vértanúi türelme és hegyeket mozgó hite nélkül Rippl-Rónai soha se lehetett volna elsővé a legelső között.

*

Az utolsó szó legyen az övé, aki a sírom túlról küld üzenetet hozzánk: méltatlan utódokhoz. „Nem tudom“ – így szól ez a nekünk szánt testamentum – „mennyiben volt hasznos, vagy káros kitartó küzködésem és megjelenésem az újabb nemzedékre, de hogy impulzust adtam az egyénibb módon való megjelenés bátorságára, azt talán senki sem tagadhatja. Egy bizonyos, az, hogy *van már művészgárdánk, amely át van hatva azoktól a művészi törekvésekről, melyek feltétlenül nyomot fognak hagyni a mi művészetünk történeti fejlődésében.* Bízom ebben a társaságban, bízom bátorságukban, fiatalságukban, örülök, hogy velük együtt gondolkodó, együttműködő lelkekre találtak íróink között, akiknek főtörekvése – művészetről írván – szintén abban csúcsonylik ki, hogy ostorozzon, vagy agyonhallgasson minden művészi dolgot és magasztaljon mindent, *ami mellékérdékek nélkül, bátran és önfeláldozással az új művészetet szolgálja*“ ...

(Budapest)

Rózsa Miklós

TÓTH KÁROLY EMLÉKÉRE

Mindig siettél, lázban égve,
Távoli partok messze kékje
Uj szépségekkel csalva csalt:
Míg vonzott tündér délibábja
A mának, szemed meg se látta
A feldübörgő zivatart.

Szemed egy csillagra szegezve:
Neked nem volt messze a Messze.
Fáklyád a sarlós csonka hold.
Míg hegyre föl dalolva vágtaal,
A rideg, tiszta napvilágnál
Lábad egy rögben megbotolt.

Úgy elzuhanni, hogy kitépett
Szived felét a csonka élet
Itt hagyja másnál vérzeni:
Minden fájónál jobban fájó,
A lélek mélységébe vájó,
Kin, mely már több, mint emberi.

Unszolta lelkeket a lelked,
Szárnyaddal szárnyamat emelled.
De tornyod, jaj, hanyatt zuhant.
S ha csillagként ragyogott ormán
A jóság: többé nem ragyog rám,
Tüzed, heved ma pusztá hant.

Mégis, az emlékezet lángja
Belobog tűnő éjszakádba,
Tüzek gyuladnak szertesét.
Lelkünk érzi lelkeket itthon,
Fogja szívünk szívedet titkon,
S kezünk a hú barát kezét.

(Debrecen)

Oláh Gábor

HÓ UTÁN

Láttad már a rohanó, dagadó patakot,
melybe locsbolva fut bele a hóvíz?
Télapó halálás döfést kapott,
a Nap szúrta le s a réteken már szállong
a tavaszi jóíz.

A hegyekben már vidám turisták törtetnek,
– ott a legszebb az átöltöző világ –
fordulnak északnak, törnek délnek
és hurráznak, ha lábuk előtt kibukkan
kandin egy hóvirág.

Ne mondd, hogy ebben semmi szép szenzáció sincs
s hogy ez a természet örök kereke,
Ne mondd, hogy a zordon téli bilincs
széttörik magától, ha végigrobog a
tavaszi Nap-eke,

Nem! mert a te jöttödre gyúlt fel a természet,
érted s neked bókol most minden, kedves,
nézd csak, nézd, mert utad erre tévedt,
tapsolnak a fák s a madár nemsokára
már trillázva repdes.

Te győzted le a tél fulánkját, a kegyetlent,
a te lábaddal lép a tavaszi láz.
A völgyön jöttél? lám a völgybe lent
kisarjadt a fű s búzamagok vérében már lüktet a kalász.

Csak várj, holnapra már, mint óriási csillár
végig kigyúl a megifjúlt horizont,
újjongva köszönt majd fű, fa, madár,
mint a karom is, mely jöttöd örömétől
elittasulva vár ...

(Ujpest)

Deák Zoltán

Juhani Aho: AZ ELSŐ TELEPESEK

Mind a ketten a papilakban szolgáltak, az egyik béres volt, a másik szolgált. Az egyik a lovat hajtotta, a másik az udvaron sürgött-forgott. Az asztal végén, ahol ültek, néha tréfálkoztak egymással. De leggyakrabban mégis veszekedtek. Az urak összeférhetetleneknek tartották őket. „Kutya–macska barátságban élnek“, mondogatták szellemeskedve.

Éjszakai halászatásokon, szénagyűjtés közben és aratáskor a szántóföldön ők ketten mégis egy új otthon alapját vetették meg. Távolságban a vadon erdőben a tó partján választottak helyet a kunyhónak. Ott volt a liget irtásföldnek, ott volt a szántóföldnek szánt égerfa-erdőske és a patak partjára tervezték a kaszálót. Csak pénz lett volna a kunyhó felépítéséhez! De kevés volt a bér és a kezdethez ló és tehén is kellett. És ez hátráltatta egybekelésüket. De lassan-lassan, elérhetőbbekké váltak a jövő reményeik. És mikor pihenőt tartottak munka közben, gondolatban egyre számolgattak: mennyi megtakarított pénzük is van a föl nem vett bérekben és mennyi időre van még szükség, hogy együtt legyen, az a legkisebb tőke, amellyel kezdeni lehet. Senkisé sejtette, hogy az egymásután múló évek égető vágyat érleltek a béresben és a szolgáltóban a szabadság és az önálló élet után. Jól és gondtalanul éltek a papilakban, szép fizetése volt mind a kettőnek, ruhát és ellátást is kaptak. De szívük a vadon erdőbe húzott.

Mindenki igyekezett őket lebeszélni tervükről, mikor egy nyáron egyiknek sem kellett a foglaló. „A fagyok

adósságba kényszerítenek benneteket. Szaporodik a család. És koldus van már éppen elég“. Csakhogy ők már öt esztendeje számolgattak, tanakodtak és nem tágitottak, tervüktől. A pap kihirdette őket és ősszel megváltak a szolgálatból.

A tőre még zsellérséget vállaltak. Ville a kunyhó gerendáit ácsolta és közben napszámosmunkákat végzett a paplakban. Anni vásznat szőtt és kézimunkázott a papnének.

A következő esztendőben a pünkösdi ünnepeken, megtartották a lakodalmat. A papék adták a lakomát és az esperes maga eskette meg őket a paplak nagy szalonjában. Mikor az ifjú házaspár elbúcsúzott és az esperes az ablakból utánuk nézett és látta, mint távoznak az úton, bólintott fejével és így szólt:

– Hadd próbálkozzanak a fiatalok!

A rengeteget azonban mégsem lehet béresek és szolgáltók tőkájével művelhetővé tenni.

És mégis ilyen tőkével alakították át művelhető területté Finnország rengeteg erdeit. Csakhogy részben az esperesnek is igaza volt. Mi fiatalok elkísértük régi barátainkat új otthonukba. Erdei ösvényeken lombos ligetek között haladtunk át a nyári napon és éjjel a nagy szobában táncoltunk. A gerendák nem voltak lefűrészelve, a sarkok sem leegyenlítve és az irtáson durva darabokba csomósodott az először szántott föld. De a domboldalon a kormos fatönkök között már zöldelt a rozsvetés és már száradt a zabföld. Az új asszony tüzet rakott a tisztáson és a füst védelmében először fejte meg tehenét. Mi a kövön ültünk Villével és onnan néztünk oda, ahol az alkonyati napfényben a menyecske dolgozott új esküvői ruhájában.

Ville bízott abban, hogy sikerülni fognak tervei az új kunyhóban.

– Ha egészséges leszek és nem jönnek fagyok.

És mintegy gondolataimra felelve, hozzátette:

– Bizony jó fészke van a fagyoknak ott abban a völgyben. De itt még két kéz fogja meg a dolog végét, távolabbra űzi az erdőt és réseket nyit a napsugár számára ... Most még hideg van így esténként, de jöjjön csak el a jövő nyáron.

Nem mentem el a következő nyáron és azután sem. Be kell vallanom, hogy megfeledkeztem róluk. Egyszer, mikor látogatóban jártam otthon, eszembe jutottak és megkérdeztem, hogy vajjon hogy vannak.

– Adósságuk van – felelte apám. – És Anni sokat beteg – tette hozzá anyám.

*

Elmult néhány esztendő. Letettem az érettségi vizsgát, puskát és vadászkutyát szereztem és ősszel falun maradtam.

Egy fellegetes októberi napon az erdőben barangoltam és egy ösvényre akadtam, amely ismerősnek tetszett. Szitálni kezdett az eső, a kutya megunt a szimatolást és előttem szaladt az úton. Egyszer csak vakkant és azután ugatni kezd. Lódobogás hallszik. A fordulónál elénk tűnik a ló befogva két rúd közé, melyeknek vége a földet súrolta. Az ígán fehér kendő és a szekérrudakon keresztfákra helyezett koporsó. Mögötte megy Ville himbálózva, mintha az ekét tartaná. Ugyancsak vigyázni kell, hogy a teher egyensúlyban maradjon.

Nagyon kimerültnek látszott, arca sárga, szeme színtelen. Csak akkor ismert meg, mikor megmondtam nevemet.

– Kit visz abban a koporsóban?

– Szegény feleségemet.

– Meghalt?

– Meghalt.

Kérdőzködésemmre megtudtam rövid, előre megjövendölt történetüket: fagyok, adósság, sok gyermek, az asszony erősen tönkrement, megbetegedett, kínlódott és meghalt. Most el kellene vinni temetőbe, de az út rettenetesen rossz. Vajjon kibírják-e a deszkák a templomig?

– Hej, te ló, mit csinálsz ott?

Azt is elcsigázta az éhség, éppen olyan rossz állapotban volt, mint a gazdája, zörögtek a csontjai.

Ville elbúcsúzott, de nem nézett a szemembe és útnak indult. A szekérrudak vége két párhuzamos vonalat szántott az út homokjába.

Én a másik irányba mentem. A mocsárhoz értem, láttam, hogy levezető csatornát akart ásni, de a munka abbamaradt. Innen indult ki a lakodalmas menetről ismert ösvény, mely a kunyhóhoz vezetett.

A kerítés mögött sovány tehén böngött, az udvaron malac túrt, a kaput elfelejtették bezárni. Az udvar közepén állott az ágy és a halott asszony ágyneműje a kerítésre volt hányva. A ház sarkai egyenlőtlenek voltak, mint régen. A homályos piszkos üveg mögött az ablakdeszkán nyírfahéjtartóban virág sínylődött.

Mégis csak meglátszott a keze nyoma a ház környékén. Már két tábla szántóföld nyomult be az erdőbe. És körülbelül félannyi kapált föld. De többre már nem volt ereje. A nyírest kivágta és az égerfaliget helyét szántóföld foglalta el. De mögöttük mint áttörhetetlen fal állt a zordon fenyőerdő. Itt meg kellett állniuk.

Sokáig álltam a kihalt ház udvarán. Szél zúgott át az erdőn és szomorúan, panaszosan sivitett át puskám csövén.

Az új lakóhelyen az első nemzedék betöltötte hivatását, mert ez az ember már nem bírja tovább, megtört ő is, kialudt szemében a lelkesedés lángja és az esküvő napjának bizalma elhagyta.

Utána jön majd egy másik, aki megveszi a kunyhót. Annak talán több szerencséje lesz. A kezdet is

könnyebb, hiszen nem az érintetlen vadonnal kezdi. Beköltözik a kész házba és elveti a magot a megszántott barázdába. Jómódú, nagy gazdaház lehet még e kunyhóból és idők múltán falu nő körülötte.

Rájuk, akiknek tőkét – az egyetlen, amivel rendelkeztek saját erejüket – először fektették be a földbe, senkisé gondol. Üres kézzel jöttek ide mind a ketten, a béres és a szolgáló.

Ilyenek tőkéje változtatta Finnország vadon erdőit szántóföldekké.

Ha a papilakban maradtak volna, az egyik kocsisnak, a másik belső cselédnek, nekik maguknak talán jobb sorsuk lett volna. Csakhogy akkor a rengeteg érintetlenül marad és a haladás úttörő munkáját nem végzi el senki.

Most, midőn szántóföldjeinken virágzik a rozs és kalászt érlel a zab, emlékezzünk az első telepések áldozataira.

Emléket. nem állíthatunk nekik. Sok ezren voltak és a nevüket sem tudjuk.

(Budapest)

Finnből fordította: N. Sebestyén Irén.

A HALÁL ÉLETE

Ha elmulasztottad az órát és a percet,
mikor őrangyalod szelíden rádhajolt
s lelkedben nyílani rendelt virágoskertet,
mit aztán Év s Idő kopárra letarolt,

ne sírj! nem érdemes, oly szűkös ez az élet,
hogy bánat és öröm egyformán porszemek,
örülj, hamvadt szíved fénye ha szerteszéled
s kioltják lángjait halálos, zord szelek.

Gondold: évmilliók peregnék, mint a zápor
s már nem vagy, amíg az Úr pillája megremeg,
föléd feszül az ég, bús fogadalmi sátor
s némán néznek le rád titkos csillagszemek.

A rémes messzeség jéggel fedett szívéből
kicsap a gyötrelem, mint hörgő zokogás
s egy szörnyű hang dörög, jövőre a tér öléből:
„Mindég ez volt a lét és nem lesz sose más!”

Miért a förtelem, az aljas földi élet, –
mely szennyel tölti be a szűzi Föld ölét
s Te is ó! Krisztusom, mért adtad drága véred,
ha nem törhetted meg a bűnök bűvkörét?

Veszendő minden itt s ha tudnád, hogy hiába
szeretted annyira a farkasok hadát,
tán szíved törne meg ó! Egek Bús Királya
és bánat csapna rád, mint ragadó, vad ár.

A kegyes és zord Halál az egyetlen Igazság
s hogy lekaszál a sors az egyetlen öröm,
pusztuljon el velünk s az eredendő gabszág,
gyűljön fel tiszta fény az égi, szent körön!

(Budapest)

Komjáthy Aladár

Egy embernek már nem tudok beszélni,
Egy könyvet írni: semmi, nem elég.
Nagy zenekar tudná csak eldalolni,
Elzokogni, eltébolyodni
Ezt a zsúfolt zenét.

Egy-két gyermek nem lenne valóság.
Egy nagy nemzedék ha hordaná.
A lelke –: az talán végigélné,
Felépítené; előrvendené és híresztelné,
Hogy mit szerettem.

Hogy mit szenvedtem,
Mit akartam, mit hittem.
És tanúm lenne
Hogy jól, hogy igazán,
Hogy törvényem szerint éltem.

(Páris, 1928.)

Szekula Ágnes

DIALOGUS EGY PÁRISI KÖNYVESBOLTBAN (BIBLIOGRÁFIAI NOVELLA)

A *vevő*, a művelt olvasó belép a francia könyvesboltba.

(Ujabban megint többször írtak a lapok Magyarországról. Jól tudja, merre van ez az ország. Ismerősei jártak arra, dicsérték Budapestet, a szépen fekvő fővárost, múzeumait és lovasrendőreit. Hallott Petőfi-ről, Kosuth-ról, Rákóczi-ról. Tudja, hogy Liszt magyar volt s hogy ma is vannak híres magyar zeneszerzők. A magyar lovasnép, de kitűnő zenészei is vannak: a magyar cigányok. A világháborúban a németek oldalán harcoltak, de úgy emlékszik, hogy nem voltak mindig nagy németbarátok. A magyarok elnyomták a másnyelvű nemzetiségeket, a tótokat és románokat. Igaz, hogy századokon át ők maguk is német járomban nyögtek. A magyarság Európa védőbástyája volt a törökök ellen. Kár, hogy nem tudta megőrizni teljes függetlenségét, amelyért annyira küzdött. A magyarok között sok mágnás van, akik gyönyörű díszmagyarban járnak olykor. A magyar nyelv valószínűleg szláv nyelv, de talán mintha mégis germán volna. Mindenesetre nehéz és nagyon különbözik a többitől. A magyarok szimpatikus nép, mezőgazdasággal foglalkoznak, de van valami iparuk is; régebben jó bor termelt ott, a t o k a y . A háború után a békeszerződés visszajuttatta a tótoknak, románoknak és szerbeknek a nekik járó területeket, de talán többet, mint kellett volna. Az új országok általában rosszul vannak adminisztrálva; lehet, hogy a régi magyar régime jobb volt, de mindenesetre Franciaország szövetségeseit erősen jutalmazták és ez helyes. De talán túlságosan is megbüntették a magyarokat ...)

– Szeretném megismerni – mondja a vevő – a mai Magyarországot, a magyar népet, történetét, egy kissé irodalmát és művészetét. Hadd lássam, mik a vágyai, panaszai, mik azok a híres magyar problémák? Hallottam, hogy a népnek művészete van és van eredeti zenéje, – talán a cigányokétól különböző? Tehát mutassa kérem először is, milyen kiadásai vannak magyar klasszikusokból, franciául?

A *könyvkereskedő* (művelt ember, pár évig a Sorbonneon tanult, nemrég vette át, atyja halála után a boltot, licencié és lettres, apróbb cikkei kisebb francia revuekben jelentek meg, összehasonlító irodalomtörténettel is foglalkozott, kollégái kitűnő bibliografusnak ismerik, a cég katalógusai mintaszerűek):

– Sajnos, semmilyen.

A *vevő*:

– De kérem szépen, barátaim beszéltek nekem Petőfi-ről s ők olvasták is francia fordításban e nagy magyar költő műveit.

– Ismétlem könyvárusi forgalomban semmiféle magyar klasszikus munkája franciául nem kapható. Pedig volt néhány elég jó fordítás, Petőfit méltóztattott említeni? A Desbordes–Valmore–Ujfalvy Károly-féle prózában van ugyan írva, de igen olvasható (1871), a Chassin-féle Petőfi-monografiában (1860) is van, néhány sikerült verses fordítás. Közölt Petőfi-fordításokat az Ujfalvy–Desbordes–Valmore *Poésies magyares* című kötete is (1871). A Melchior de Polignac antológiájában (1896) is található Petőfi-versek. A *János vitéz*t ketten is lefordították: Auguste Dozan. (1877) és F.-E. Gauthier (1898). De mindez legfeljebb

antikváriusoknál kapható, azoknál is csak elvéve. Ugy hallottam, hogy a Gauthier-féle fordítást újranyomták 1920-ban Budapesten, de – miként az összes Budapesten megjelent francia könyvek és füzetek – ez, a francia könyvkereskedelem forgalmába nem került.¹

– Furcsa, hogy a magyarok csak ennyire törődnek nagy írókkal. Adjon valami jó magyar anthológiát.

– Előbb említettem a jobbakat. Azonfelül egy belga. C. de Harley is adott ki egy kis kötetet (1895); egyik sem kapható. Hallottam, hogy Magyarországon is jelent meg 1904–1908 körül egy lírai antológia, Charles d'Ejury fordította e verseket, de persze ez sem jutott el Franciaországba.

– De hát Jókai, a nagy magyar regényíró csak kapható franciául?

– Hogyne kérem, van egy kötetünk, az Hachette-féle kollekciónban jelent meg, *Le nouveau seigneur*, németből fordította H. Heinecke, „roman humoristique“, 1886-ban jelent meg, azóta van már belőle egy II. kiadás: 1910. Ez az egész.

– Nem értem. Hisz én azt hallottam, hogy Jókai műveinek száma megközelíti Dumas père köteteinek számát. S mi csak ennyit fordítottunk volna le?

– Bizony keveset. *Un nabab hongrois* 1860-ban jelent meg, aztán megint 1865-ben, *Les fils de l'homme au coeur de pierre* 1880-ban, *Le tapis vert* 1880-ban, *Le mariage de Pouchkine* a köv. évben (ezek L. Ulbach átdolgozásai), *Rêve et vie* 1894-ben. Egyik sem kapható. Horn Emil Jókai antológiája (1895) meg csupán 200 példányban készült amatőrök számára, úgyhogy már eleve kizárta magát a nagyközönség érdeklődéséből.

– És a híres magyar drámai költemény, ... amelyet sokan Fausthoz hasonlítottak ... Mi is a címe?

– *La tragédie de Homme Madách* tól. Igen jó prózai fordítása van Bigault de Casanove tól (Mercure de France; 1896); nem kapható már.

– Hát adjon ide akármit az előző generáció műveiből.

– Sajnos, semmivel sem szolgálhatok. A Tharaud-testvérek kitűnő prózai antológiája, ugyan Budapesten jelent meg (1903), mégis kapható volt nálunk is, de már kifogyott. (*Contes magyares*), Mikszáthot nagyon dicsérték; egy kötet novella-fordítás volt (1890) a könyvpiacra, régen kifogyott, egy regény: *Le parapluie de Saint Pierre* (1904), régen kifogyott. Sokat hallottam emlegetni Herczeg Ferencet s Gárdonyi Gézát is. Látom a bibliográfiákban, hogy mindkettőből, azonkívül Ambrus Zoltántól és Rákosi Jenőtől is jelent meg egy-két kötet, valami *Bibliothèque hongroise*ban Budapesten; mi itt Párisban ezt a sorozatot sohasem láttuk.

– Hát talán a ma élő íróktól kaphatnék valamit?

– Végre teljesíthetem óhaját. Két magyar regényíró munkáival is szolgálhatok, úgy látszik ezek a legnagyobb élő magyar regényírók: Heltai Jenő és Tormay Cécile. Amattól megjelent: *Monsieur Selfridge, escamoteur*. (Paris, Bossard, 1925), valami detektívtörténet. Úgy látszik a legrepresentatívabb magyar regény. Ettől: *Au Pays des Pierres* (Paris, Calmann-Lévy, 1914) és *Le livre proscrit* (Paris, Plon, 1925), regényes korrajz a bolsevizmus, idejéből. Összesen három kötet.

– Nagyon köszönöm. És antológiák mai íróktól?

– Kettő is van, kitűnők! Az egyik prózai: *Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui* (Paris, Rieder, P927), egy francia és két magyar ember közös munkája.. A következő a nagy magyar írók novelláit látom benne: Molnár Ákos, Strém István, Barta Sándor, Raith Tivadar, az öregek közül pedig: Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Tersánszky Jenő stb. Magyar vevőim panaszkodtak, hogy nem látják benne pl. Kaffka Margit, Herczeg Ferenc, Laczkó Géza s mások nevét, de ezek, úgy látszik, másodrendű írók Strém és Barta mellett. Van aztán egy nagyszerű lírai antológia is: *Anthologie de la poésie hongroise contemporaine* (Les écrivains réunis, Paris, 1927) szintén közös francia–magyar munka. Ebben a következő magyar költő-nagyságok verseit méltóztatik venni: Bányai Kornél, Déry Tibor, Fenyő László, Illyés Gyula, Forbát Imre, Komor András, Tamás István, Török Zsófia ... *et j'en passe*. Ebből végre megismerhetjük, kik ama élő nagy magyar költők. A szerkesztők azonban igen nagyvonalúak voltak, mivel helyet szorítottak régi embereknek is, így Füst Milánnak, Balázs Bélának, Kassák Lajosnak, Komjáthy Aladárnak, Szép Ernőnek, sőt Ady Endrének is. Apropos, van még két kis Ady-plaquette-em is, egyik Térey Sándor fordítása (*Choix de poésies*, Paris, 1926) versekben, a másik *Poésies*, 1926) egy Zuckermandel nevű magyar és Carasso nevű francia munkája, hasonló lendületű prózában.

– Köszönöm; az irodalommal így rendben volnánk. Volna talán magyar irodalomtörténete is?

– A Kont Ignác-féle igen jó kézikönyv 1900-ban jelent meg (Paris, Alcan); talán antikváriusnál még található néhány példány belőle.

– Térjünk át most. a történelemre. Kérek egy magyar történelmet. Tudós ember kezéből származó, komoly magyar történelmi kézikönyvre gondolok.

– Sajnos, nem szolgálhatok. Mostanában hirdetnek egyet Eckhart Ferenctől: *Introduction d l'histoire hongroise*, amely a most meginduló *Bibliothèque d'études hongroises* 1. kötete lesz, nagyon várjuk. A maga korában nagyon jó volt a derék tudós Eduard Sayous munkája: *Histoire générale des Hongrois*. Az első kiadás (1876, 2 kötetben) jobb, mint a második (1900). Ezenkívül igen megfelelőek voltak részletmunkái is: *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815* (1872), *Les origines et l'époque paienne*

¹ A francia könyvkereskedő mindig csak a könyvalakban megjelent fordításokról beszél. A folyóiratokban itt-ott megjelent fordításokat persze nem tarthatja raktáron. Sz. L.

de l'histoire des Hongrois (1874) stb. Általában minél messzebbre megyünk, annál több és kitünőbb összefoglaló történelmi munkát találunk a francia irodalomban: Martin Fumée munkája *Histoire des troubles de Hongrie* 1595-ben jelent meg, kiadatlan forrásmunkákat is fölhasznál. De Sacy, censeur royal, 1778-ban kitűnő magyar történelmet publikált: *Histoire générale de Hongrie*; Auguste de Gerando, a magyarba ojtott francia úr, munkái: az *Esprit public en Hongrie* (1848) például, igen olvasottak voltak. Irányi Dániel és Chassin közös munkája *Histoire politique de la Révolution de Hongrie* (1859) ma is fölhasználható s az akkori emigrációnak legértékesebb munkája. A mai emigráció csak valami Diner-Dénes Józseftől hozott egy munkát *La Hongrie* címen, amely – úgy látom tudománytalan politikai pamflett (1926).

– Ezek a magyarok nem nagy haladást mutatnak a propaganda terén! Nem értem, miért fél a kisentente annyira a propagandájuktól. Talán más nyelveken többet publikálnak Magyarországról. De a magyarok kedvéért igazán nem tanulok meg németül. Hanem a történelmi és más mémoire-irodalom bizonyára gazdagabban van képviselve. Bizonyos, hogy a legutóbbi évek nagy magyar politikai és közéleti férfiai megírták emléirataikat és a folyton emlegetett, irigyelt és szidott magyar propaganda gondoskodott arról, hogy a legjobbak eljussanak a francia közvéleményhez.

– Ó igen. Két háborús vagy háború utáni mémoire-ral is szolgálhatok franciául, szerzőik valószínűleg ez évek legkimagaslóbb magyar államférfiai voltak: az egyik Prince Louis de Windischgraetz, *Mémoires* (Paris, 1923. Collection de mémoires etc.), a másik Charles Werkmann, Károly császár és király titkára: *Le Calvaire d'un Empereur* (Paris, 1924). A magyaroknak, úgy tudom, vannak és voltak más kitűnő politikusok is, pl. Tisza István, gróf Andrássy Gyula, gr. Apponyi Albert, de ezek vagy nem írtak mémoireokat vagy nem fordították le műveiket franciára. Régebben másképp volt. A francia mémoire-irodalom legérdekesebb darabjai közé tartoznak Bethlen Miklós (*Mémoires historiques*, 1736), Ragotski Ferenc (*Histoire des révolutions de Hongrie*, 1739), Tékély Imre (*Histoire d'Eméric Comte de Tekeli*, (1693) fiktív emlékiratai, de egyes fejezeteiket a komoly történetírás is fölhasználhatja. Mindenesetre közkedvelt olvasmány voltak s nekik köszönhető, hogy a magyarság nemzeti törekvéseiről és harcairól az egész művelt Európa tudott, még pedig az első forrásból merítve ismereteit. Ami az újabb idöket illeti, ismerem Kossuth Lajos iratainak rövidített francia kiadását *Souvenirs et écrits de mon exil*, 1880) és Munkácsy Mihály emlékezéseit (*Souvenirs d'enfance*, 1897); de persze ezek sem kaphatók manapság. Úgy látszik, a magyarok azt hiszik, hogy mostmár annyira ismerik őket, hogy megelégedhetnek különböző külügyi propaganda-bizottságok alapításával, elnökeik megválasztásával és a neveknek a lapokban való közzétételével.

– Talán van valami összefoglaló díszmunka, útleírás vagy hasonló.

– Nincs kérem semmilyen. A magyarok valószínűleg olyanokat utaztatnak náluk, akik nem tudják megírni benyomásaikat. De talán mégis idetartozik két könyv, az egyik a Tharaud-testvérek világhírű regényes rajza: *Quand Israël est roi* (1921), amely magyarországi útjuk eredménye és a Robert de Traz, a kitűnő genfi író úti emlékei Budapestről a *Dépaysement* (1922) kötetében. Csak ezzel a kettővel szolgálhatok. Bezzeg volt régen útleírás Magyarországról bőven, hogy a legrégebbiekről ne is szóljak: Bendant (1822), de Serres (1814), Thouvenel (1840), Marmier (1854) tartalmaz munkákat írtak útleírás ürügye alatt, vagy a nyolcvanas évekből Madame Adam (*La Patrie hongroise*, 1884) és Victor Tissot (*La Hongrie*, 1883) munkái szépen illusztrált, érdekes könyvek. Tissot munkájának, felületessége és romantikus beállításai miatt, rossz híre van, pedig nem érdemli meg teljesen. Gazdagon illusztrált, élvezetes könyv, amely sok francia olvasóban fölkelte az érdeklődést a távoli és, igaz, túlságosan exotikusnak festett, de mindvégig rokonszenvesen leírt Magyarország iránt. Persze mindez csak a könyvtárak polcain található, esetleg elvéve antikváriusoknál. Ami pedig a díszmunkákat illeti, manapság semmi ilyen nincs. Ha egy magyar ember francia barátjának újévi ajándékként valami szép francia könyvet akarna adni, akkor a legnagyobb zavarban lenne: nincs szép ajándékkönyv. Nem is tudom, miért szokás Magyarországon folyton minket, külföldieket vádolni azzal, hogy nem ismerjük országukat? Honnan ismerjük meg? A magyarok csak akkor törődnek országuk és küzdelmeik ismertetésével, amikor segítséget várnak küzdő hazájuk javára, így volt ez legalább régebben, így volt az erdélyi fejedelemség idején, Thököli, Bethlen Gábor, a Rákócziak korában, 1848–49-ben és utána. Úgy látszik most nincs semmi kívánni valójuk, semmiért nem küzdenek, sehonnán nem várnak segítséget. Megható, hogy a 49-es párisi emigránsok, szegényen, távol hazájuktól, kevés segédeszközzel olyan érdekes, gyönyörűen kiállított és az akkori tudomány teljes színvonalán álló munkát tudtak kiállítani, mint a Boldényi-féle *La Hongrie historique* (Paris, 1851). Ma – semmi hozzá hasonló munka sincs.

– De csak olvashatnék valamit a békeszerződéssel összefüggő problémákról, valamit magáról a trianoni szerződésről magyar szempontból, a magyarokkal elkövetett igazságtalanságokról általában, a kisebbségek helyzetéről, egyszóval a mai idők magyar problémájáról, mert hisz, úgy látom, különösen az angol hirlapirodalmon keresztül, hogy van magyar probléma?

– Sajnos, semmi ilyenmű munkával nem szolgálhatok. Magyar vevőim, ha elbeszélgetek velük, a legnagyobb egyértelműséggel elítélik országuk megcsönkítését, egyek abban, hogy ez a helyzet tarthatatlan; könnyű szökik szemükbe – a nagyuraktól a szocialistákig; a legitimistáktól a radikálisokig, a történelmi nevű katolikusaktól a zsidóig – minden magyar ember szemébe – ha hazájukkal elkövetett jogtalanságokról vagy kisebbségi fajtestvéreik sorsáról van szó. Biztos vagyok, hogy mindnyájan örömmel adnák vérüket országukért,

de izzadni, fáradni, könyvet írni már csak nagyon kevesen hajlandók. Brosúrát, különösen az 1918–20-as években bőven termeltek, de ezekből mi, francia könyvkereskedők, sohasem láttunk egyet sem. Talán jobb is; úgy hallottam, hogy olyan francia nyelven voltak megírva, amelyet a Tisza partján beszélnek és az erősem, különbözik a Szajnaparti franciától. Ha jól megnézem, két kis könyvet tudok előhalászni mégis: az egyiket Charles Tisseyre írta, egy derék francia borkereskedő, aki néhány évig képviselő volt. Munkája (*Une erreur diplomatique: la Hongrie mutilée*, Paris, 1922) több jóindulattal, mint tudással van megírva, meg legértékesebb benne de Monzie előszava. A másik egy kitűnő magyar statisztikus, Ladislav Buday, tollából való. Igen világos és szabatos képét adja a békeszerződés utáni mai Magyarországnak (*La Hongrie après le traité de Trianon*, Paris, 1922), azonban most már meglehetősen elavult ez a könyv és ki is fogyott annyira, hogy antikváriusoknál sem kapható.

– Azt már meg sem merem kérdezni, hogy van-e egy jó kézikönyv Magyarország földrajzáról.

– Nincs. Úgy látom azonban, hogy a most megindult nagyszabású összefoglaló földrajzi munkába (*Géographie universelle*, szerkeszti: Vidal de la Blache és Gallois, Paris, A. Colin) a magyar részt E. de Martonne sorbonnei professzor fogja írni. De Martonne Magyarországot jól ismeri, de még jobban Romániát. Lelkes barátja a románoknak, akik sokat köszönhetnek neki: mai határukat Magyarországra felé. De Martonne volt t. i. az egyik meghívott szakértő a békekonferencia megfelelő bizottságában. Érdekes lesz olvasni tollából Magyarország földrajzát.

– És Magyarország közgazdaságáról írtunk-e mi valamit vagy írtak-e a magyarok talán?

– A magyarok e részben sem jeleskedtek; szerencse, hogy itt, mi franciák vettük kezünkbe a dolgot. Két jó könyvet is ajánlhatok, Charles Lortsch munkáját: *La Hongrie économique* (Paris, 1927) és Mitzakis kitűnő tézisét a szanalásról, amelyhez párisi követünk írt ajánló sorokat: *La reconstruction financière de la Hongrie* (Paris, 1926). A magyarok belefogtak néhány évvel ezelőtt Kelet-Európa közgazdaságának és közviszonyainak ismertetésébe évkönyv formájában: *Annuaire Est-européen*, kitartásuk azonban a II. évfolyamnál (1923–24) lelohadt (Budapest, Oriens) s azóta nincs francia nyelvű publikáció magyar forrásból országuk és szomszédai gazdasági viszonyairól és haladásáról.

– Most még arra kérném, adjon valami élvezhető magyar történelmi munkát, nem annyira szigorúan tudományos szakmunkára gondolok, hanem a magyar történelem egy-egy korszakát érdekesen ismertető könyvre. A diplomáciai történelem is igen érdekel, hisz úgy tudom, hogy a magyar Erdély több ízben szövetségese volt királyainknak:

– Szolgálhatok egy teljesen megfelelő könyvvel. Szerzője magyar: André de Hevesy, de évtizedek óta Párisban él, úgyhogy könyveinek stílusa sem árulja el, hogy magyar ember írta őket. Bár újabban idegen tárgyakról is ír (Kolumbusz Kristóf; északolasz festők), észre lehet venni, hogy legnagyobb szeretettel magyar tárgyú könyveit írta. Elsősorban ajánlhatom a következőt: *L'agonie d'un empire: l'Autriche-Hongrie*. (Paris, 1923). Erősen telve van magyar vonatkozásokkal Beethoven életéről tavaly megjelent szép munkája: *Beethoven, Vie intime*. Gyönyörű díszmunkát írt Mátyás király könyvtáráról, de ennek nagy hibája van: nem kapható profánok számára, mivel egy bibliofil társaság adta ki tagjai számára, címe *La bibliothèque du roi Matthias Corvin* (Paris, 1923). – Hevesy könyvein kívül kellemes olvasmány volt annak idején Emile Horn *Rákóczi* (Paris, 1906), de persze azóta többszörösen elavult, alig is kapható már. Igen olvasható magyar történelem Louis Légernek, a kiváló francia szlavistának kézikönyve: *Histoire de l'Autriche-Hongrie* (Paris, legújabb kiadás: 1920); de képzelheti, hogy ez egyáltalán nem hízelgő a magyarokra nézve. Ami a magyar diplomáciai történelmet illeti, francia tudományos munkákban lehet egy-egy jó fejezetet találni. Összefoglaló munka magyar vagy francia kézről nincs. Nemrég jelent meg azonban egy fiatal román tudós két tézise: *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII. Siècle* (Paris, Gamber, 1927). Hudita, a szerző, a kisenevi gimnázium tanára; szándékában van a francia–erdélyi diplomáciai érintkezések egész történetét megírni. A románok igen intelligensek: nemcsak Erdélyt anektálták el a magyaroktól, hanem a magyar Erdély történetét is, különösen azt, amely nekünk legérdekesebb: az erdélyi diplomácia történetét.

– Végezetül, hadd vigyek legalább haza feleségemnek egy szép könyvet a magyar népművészet valamely ágáról, vagy valami érdekes népmese-kiadványt.

– A magyar népművészet, népköltészet, népzene – úgy hallom, gyönyörű dolog. A magyarok azonban igen rejtegetik. Fogalmam sincs miért. Itt-ott sikerül valamit kilopni, elcsenni tőlük, de a többit annál jobban dugdossák. Van két kis, könyvünk, egyik a népköltészet remekait adja kedves formás francia fordításban: Jean de Néthy: *Ballades et chansons populaires de la Hongrie* (Paris 1891), a másik a magyar népmesékből ad egy jól összeválogatott, szép gyűjteményt: Michel Klimó: *Contes et légendes de Hongrie* (Paris, 1898, a *Littératures populaires de toutes les nations* sorozatban). Magam is érdeklődtem a népköltészet iránt, úgyhogy nagy utánjárással ástam ki antikváriusoktól e két szép könyvet. Az igazi magyar népzeneről, Bartókot és Kodályt inspiráló forrásról nincs azonban semmi. Illetőleg Bartók és Kodály maga adott ki Budapesten egy kis erdélyi gyűjteményt: *Chansons populaires*.

Les Hongrois de Transylvanie (Budapest, 1923). Egy magyar vevőm szívességéből jutottam e pompás kiadványhoz, amelyet úgy látszik, csak a budapesti franciáknak árúsítanak. Pedig milyen kár! Más népek bezzeg szebbnél-szebb népies kiadásokat vetnének a párisi könyvpiacra – de nincs népzenejük. A magyaroknak van:

különös, régi, ízes zenéjük, dalaik élnek a modern civilizációtól viszonylag szüzen maradt vidékeken, de nem tesznek semmit megismertetése érdekében. Régi zenei emlékeiket nem adják ki. Így vagyunk a népi művészettel is. Sokáig azt hittem, hogy célzatos dolog ez a magyaroknál: nem akarják mintegy profanizálni, idegen kezekben, látni ősi népi művészetük emlékeit. De mióta láttam, hogy iparosodni kezdő népművészeti termékeiket szívesen árúsítják – amelyeknél sokkal, de sokkal értékesebbek az *igazi* népi művészetnek például múzeumaikban őrzött darabjai – kezdem nem érteni a dolgot. Hallottam, hogy van egy hatalmas, ötkötetes, gyönyörű publikációjuk, amely az egész magyar népi művészetet ismerteti. Persze magyarul adták ki, nehogy a külföld valahogy megismerje s megtudja, mi van benne. Az a vevőm, aki Bartók–Kodály magyar népzenei antológiájával megajándékozott, elhozott nekem egy albumfélélet az erdélyi magyarság művészetéről: *Les Hongrois de Transylvanie: L'art populaire* (Budapest, dátum nélkül). Nagy érdeklődéssel nézegettem a képeket; az előszót is elolvastam, ezt már nehezebb volt megérteni, pedig franciául volt írva (vagy talán éppen ezért). Ezt a szép munkát (a szöveget párisi franciára fordítva) akármelyik francia kiadó kiadta volna, így legfeljebb Budapesten olvassák. Bezzeg a románok százszor ügyesebbek, egymásután adják ki a gazdagabbnál gazdagabb díszmunkákat franciául a román népi és egyházi művészetéről, s általában művészetük történetéről, műemlékeikről.

– Apropos, műemlékek. Hát ha nincs semmi a népművészetéről, utolsó kérésem az volna, ajánljon, valamit a magyar művészet történetéről, valami jó publikációt a magyar műemlékekről.

– Sajnálom, semmi ilyesmivel nem szolgálhatok. Hallottam, hogy nemrég (1924) megjelent egy gazdagon illusztrált tartalmas munka Budapest műemlékeiről (*Monument's artistiques de la Ville de Budapest*), de csak a pároldalas bevezetés és az illusztrációk magyarázata francia benne, mind a többi szöveg magyarul van. Hallottam, hogy pár hónappal ezelőtt gyönyörű összefoglaló munka jelent meg a magyar műemlékekről, persze magyarul; milyen jó volna, ha [ezt? az?] új *Bibliothèque d'études hongroises* franciául is megjelentetné. Antikváriusoknál talán még lehet találni egy-egy példányt a régebbi kiadásokból, amikor még a magyaroknak több érzékük volt az iránt, hogyan kell kincseiket megismertetni a művelt világgal. Nagyon szép pl. Eugène de Radisics és Jean Szendrei háromkötetes, díszes kiadványa: *Chefs d'oeuvre d'art de la Hongrie* (1897–1903), de nagy szerencsénének kell lenni annak, aki ezt valamely antikváriusnál megtalálja. Hasonlóképpen alapos és szép munka, Charles Pulszky, Eugène Radisics és Emile Molinier kétkötetes nagy műve a magyar ötvösművészet és ékszeriparművészet remekeiről: *Chefs d'oeuvre d'orfèvrerie* (1885), de hol lehet ezt manapság megtalálni?

A könyvkereskedő végszava:

– Igazán nagyon sajnálom, hogy nem sikerült érdeklődését, kedves vevőm, jobban kielégíteni. De ha inkább a Magyarországgal szomszédos vagy szomszédjaival szomszédos országok történelme, mai viszonyai és kulturája iránt mutatna hasonló jóindulatú figyelmet, akkor bőven szolgálhatok mindennel. Ez a fal csehszlovák kiadványokkal van tele, ez a fal és a másik fele román publikációkkal (belőlük kb. negyven kötet Nicolas Jorga francianyelvű munkáira esik), e két emeletnyi könyv mind Lengyelországról szól és ez a fél fal Bulgáriára vonatkozik ... Nem parancsol valamit? ...

(Genf)

Szegedy Lőrinc

A TE HITEDEL

Én szép anyám, te gögös, drága, büszke,
Áldott szíved, mely sorsomat foganta,
Forró, dacos; az ősz fáradt ezüstje
Nem lepte még, bár sose fogna rajta.

Hajad sötétje már ezüstbe hamvad,
Szemed mélyebbre húny pillád alatt,
Illan a vágy, az évek elrohannak,
A terhes élet – könnyű pillanat.

De szíved, mint alkonyi nap elárad,
Mikor leszáll a tenger – végtelenbe
És csupa fény, lázas, forró imádat;
És a szíved leáldoz a szívembe.

Hitem, amely benned fogatott,

Szívem, amely hordozza sűrű lázad,
Virraszt, s virrad: hiteddel lázadok,
S hírrel téged hirdetek a világnak.

Forrás az ajkam: lelkedből fakadt,
Áradja lángoló hited, dacod
Szívem dobogja forró vágyadat,
Mely bennem él, s benned fogantatott.

(Budapest)

Monostori Hugó

PETŐFI UDVARÁBAN

Petúniák nyíltak az udvaron,
az ő kedves, szelíd virágai.
Csöndes udvar volt, mintha nem is udvar,
hanem a sírnak lenne halk magánya.
A kút gémje olyan rejtelmesen
hajolt alá a föld sötét tavába,
minthogyha egy arcot keresne, mely
dermedten álmodik a víz alatt.
Az udvar néma volt s a tárgyakon
ott csillogott a szüntelen reménység,
hogy az a gyermek hirtelen betoppan
a kis kapun, kezében egy falat
fehér cipó, melyet az édesanyja
adott neki imént ... S ők csöndesen
magukhoz vonják és letörlik a
szelíd kis arcról az évszázadok
eltemető porát ... Ez a reménység
bízattja a kis ház pihenni vágyó
fáradt gerendáit; ez a reménység
csalogatott engem a régi kúthoz,
melynek tavába hangtalan lenéztem.
S a csillogó tükör félig homályos
acél síkságain oly elhagyottan
futottak át az őszi fellegek ...
S egy ágyúdörgés reszketett fülemben,
aztán egy szív utolsó dobbanása,
míg végre minden elcsitult s a kút
vize némán ringatta arcomat.
Petúniák nyíltak az udvaron,
az ő kedves, szelíd virágai.
Részvétellel néztem őket és szívemben
az ágyú reszkető zajával össze-
keveredett a méhek zümmögése
s a földről légberöppenő galambok
fehér szárnyának méla surranása.

(Debrecen)

Gulyás Pál

ÉN, ADY ENDRE*

---

* Harmadik közlemény.

Léda reális mivoltára következtetni Ady ábrázolása után kész neveltség volna. Talán egyetlen fizikai vonását említi mindvégig: Lédának „zöld“ a szeme. De ebben a zöld szemben is Ady képe tükröződik: cimborái dőzsölnek benne, a Mámor, a Halál s az Isten. A nő mindenkor anyag a költőnek, melyet megolvaszt s újjá formál fantáziája műhelyében. Így válik Vajdánál egy hétköznapi, könnyűvérű szép dáma minden nők nőjévé. De míg Adynak legegocentrikusabb magyar társa, Vajda is meg tud semmisülni, hogy Montblanc magasságnyira, minden égi és földi jószág, szépség, hatalmasság eszményévé építse gyarló nője bálványát, Ady voltaképpen reális másolója romantikus önmagának; csak saját mivoltához marad hű, mikor önmaga testét-lelkét álmodja Léda asszonyba. Léda romantikus Ady-képe: bús asszony-ember, de lelke Nap üszke, szomorú szemű; de nagyszomjú, büszke Didó királynő, csókolva is vádló, beteg csókú, de mindenre váró, biborra termett, egyetlen egy néember. S most kérdezzük ki Adyt magát. Ady nem bús férfi? Lelke nem Nap üszke? Szeme nem szomorú? Nem nagyszomjú, nem büszke, nem beteg csókú, nem mindenre váró, nem biborra termett egyetlen egy férfi? Hányszor beszél erről köteteken keresztül! Ady egyszerűen kifordítja önmagát s kész önmagának mása, a Nő.

Házasságáig Léda az egyetlen igazi asszonya; kinek rendkívüli hatását költészetén is érezni. Adyra a legnagyobb, legdöntőbb hatást tudja gyakorolni, amennyire ez az uralkodó hajlamú Adynál lehetséges. Féken tartja asszonyias akaratlanságát, magához nyűgzi, közvetve irányt szab neki. Ez a viszony egybeesik Ady ifjú feltűnésével. Izgatja fantáziáját s Léda a Távolság, *a mindent megszépítő messzeség* optikai csalásával teszi magát tűrhetővé, kívánatosá. Ez az anyáskodó szerelem meghatja a hiú és gyermeki Adyt. De ahogy kezd ismert költő lenni s ahogy Paris való képe egyre megszokottabb előtte, a viszony lazul s az illúzió is hervadni kezd Léda asszonnal együtt. Kiderül, hogy Ady nem behódoló szerelmes, hanem meghódított s kedveskedéssel, hízelkedéssel, asszonyi fifikával tartott, ámitott, elvakított gyermek. Mihelyt az illúzió szétfoszlik, Ady lerázza titkon már rég unt terhét. Ady nem hitestársi sorsra termett, ő minden önfeláldozásra képtelen. Másnak, a nőnek kell magát feláldoznia, neki. Megtörtént. Ady kijutott Párisba, boldog volt, Léda asszony megismerteti a francia írókkal, segít néhány vers átültetésénél, kalauzolja több irányban. Ady kiforr, nagy költő lesz s ezzel Léda asszony megtette kötelességét. Százszori összeveszés és kibékülés nagy poklai és kis menyországi után jön végül a százegyedik szakítás. Ady egyszerűen odébb áll. A válás elég brutális, férfiatlan. Jellemző Adyra. Ugy válik Lédától, mint valami hisztériás nő. Sziszegése, mit a vergődő, kétségbeesett nő után küld, kígyósziszegés. Ady, aki nem zúzza és nem vágja, csak „megkarmolja“ az „agg rozmárok arcát“, macska módjára végez Lédával is, asszonyosan, fojtott lihegéssel. Visszakéri a sok-sok díszet, mit kedvesére aggatott. Letagadja a szép szavakat, miket valaha mondott. Az egész Léda-élmény jelentéktelen semmiség volt s az ő ráfogása, belemagyarázása tette széppé. Mi volt a Léda vétke? Nem tudjuk. Valószínűleg: az Ady unalma. A teljes megvetés, lenézés hangján szól hozzá, mint aki évekig tartott rabságát keserüli s hallatlan megraboltatására eszmél. Léda csak kérdőjel volt s csupán Ady által lett beteljesedve. Akkor született, mikor Ady arra érdemesítette, hogy észrevegye s akkor halt meg, mikor eltaszította magától.

*

Ady új szerelmek karjaiba veti magát: de nagy vers egyikből sem fakad. Egy sereg névtelen asszony és lány futkossa körül. A szerelem férges almái ezek: lehetnek szépek, fiatalok, de csaknem kivétel nélkül hisztériák, a szerelem számozatlan fiákerei, valahol a tisztességes polgári nők és a körutak liliomai között. Magányos vagy csaknem szabad, önálló nők, „fiús“ életet élők, olyasfélék, akik napilapok apróhirdetéseiben mondják el vallomásaikat s egy csipetnyi irodalomszeretetük, valóban: kokottromantikájuk szerint „örülten“ tudnak bomlani filmszínészek és japánok, iparlovagok és divatos költők után. Mikor az öreg Boncza Adynak néhány jóbarátját – áradozásuk után – a felől is megkérdezi, hogy a lányukat hozzáadnák-e Adyhoz: azok csak ötlönek, hatolnak. Ady nőiről is bizonyára ugyanezt a választ kapta volna Ady valamelyik rokona, ha utánuk kérdezősködött volna. Nagy nő igazán nincs köztük, de igen megértők lehetnek, stílusban, gesztusban Ady-majmolók. Legtöbbjüket inkább Ady hírhedsége, mintsem híre s egyénisége vonzza. Ady maga is érezhette ezt s méltán folyamodik a légycsapóhoz.

Ady Párisban már beteg. A Léda-szerelmet ez a kínos tudat felhőzi. Egyéb életkörülmények, írói sikertelenség, anyagi gondok, stb. magukban még bajosan igazolhatnák ezt a sötét világnézetet. Ady lelkében örökös lélekjárás van, kripta-illat, köd. Ő a Halál rokona, lelke gonosz tárnáktól van általverve, vérvevő álomfickók tanyáznak benne, lelke mélyén mocsár: a fürtelem. Szeme, szíve, gerince béna, feje zúg, kerüli az álom. Ady szerelmi költészetébe testének rossz szellemei is beavatkoznak. Így formálódik lehangoló, megbotránkozató felfogása a nőről. A nőt kicsinylő férfi nem egészséges férfi: beteg, vagy kiélt hím. Az egészséges férfi szépnek, jónak látja, képzele a nőt. A beteg a maga képmására festi. Ady, az egészséges ifjú még a teremtés koronájának hiszi a nőt, később, a serdülő évek szabados életében mind jobban lelkébe fészkele magát a fanyarság. Ez még mindig csak póz, az ifjú dala az öregségről, az egészség dala a betegségről, a reménység a reménytelenségről. Első nagy kötetében, az *Uj versekben* már minden jel a beállt katasztrófáról árulkodik, mely Ady testiségén át lelkiségét is eldönti. Szinte érezzük Ady rejtegetett s akasztófahumorba fojtott megdöbbenését: Szépnek, egészségesnek születtem, szerelemre termettem s féreg rág bennem. Nem tudok velem megküzdeni, mert nincsen erős akaratom; a halált eresztettem a házamba s nincs erőm, hogy csak a kapufélfáig

is kiverhessem. A fiatal hetykeséggel kicsinyelt átlagemberi ideál, feleség, gyermek, mint vesztett lehetőség, így válik sokszor megsiratott életideállá, életvággyá. Ady beteg teste egyetlen nő számára is elvesztette létjogosultságát, fantáziája tehát a szerelem szállóvendégeihez sodorja. Egyik nőtől a másikig, behunyt szemmel, a férfi teljes vakságául. Pillanatnyi mámor, hirtelen fellángolása egy fixa ideának: most, ez az igazi; a többi rossz álom volt. Aztán jön az ébredés, a hirtelen unalom, aléltóság. Ady női rosszul járnak; eltévesztették a házszámot s a felsülés idegenkedésével rebbennek szanaszétjével. Így tart házasságáig. Ifjú felesége már csak „úrasztali kenyér“ a szegény magyar Léliánnak.

A serdülő költők hamis pesszimizmusa Adyban, a férfiban: igaz valóság lesz, a legszomorúbb. A nővel való harca tulajdonképpen nem a férfi és a nő titáni viaskodása. mint sokan Adyról állítják. Ady ehhez a felsőbbrendű küzdelemhez sohasem jutott el. Nincs is joga hozzá, hiszen kivétel ő, egy kisebbség, a beteg testű emberek kivétele. Szerelmi lírája a betegség harca az egészséggel, az egészségért. Önmaga elesettségére eszmélés és kivágyakozás a mocsárból. Nincs akarata hozzá, pedig meg tudná találni a vesztett fejszének – nyelét. Maga dob el magától minden lehetőséget. Koravénsége kétségbeejti s csak tovább sodorja végzetében. Minden pillanat kínáló öröme eszméleti, melyeket tantaluzsi gyötrellem gyanánt kínál az élet. Micsoda kín lehetett számára érezni a korlátot, melyet sorsa, balszerencséje, önmaga s az életet-bírók, a sokáig fiatalok, egészségesek közé vont! Vére, betegen is, magában csörgeti veleszületett életigenlését s ereje fogytán bár, szétküldi az erekbe az ifjúság minden vágyát. Ady testi csődjéből, az alkohollal, rendetlen életmóddal csak táplált férgesség és a megraboltságukban hangosan követelő férfi-esztendők életvágynak tragikomikus keverékéből fakad Ady ismert közérzete, az „úgy vagyok, hogy sehogy sem vagyok“, a helyét nem lelés, a céltalanság, a nyugtalan jövés-menés: az a hangulat, melynek nevét hasztalan kutatja a költő, az a neuraszténia, mely a Verlaine-i „sans raison“ látszatával oly mélyen tud pusztítani a lélekben. Ady a szerelemből kizárt ember fokozott nyugtalanságával keresi a szerelmet és szerelmi hallucinációban, perverzítésben feneklik meg. Adyt sokan érzéki költőnek tartják, pedig nem az: csak az akar lenni. Az érzékiség korán cserben hagyta, ezért telik meg szerelmi költészete a csók unalmasságig emlegetésével, az ájulásig csókkal, minden erotika képzetével. Ady nem annyira gyakorolja a csókot, mint inkább magyarázza, fejtegeti, szinte filozófiai gesztussal ötleteket mond róla, csók-kérő daganatról beszél, mely még a sírban sem fog lelohadni, csók-palotáról, lihegő szerelmesekről, s mi végtelenül sajnáljuk őt. Órákig elhallgatja a friss szeretőket, szavakban éli ki magát. Nem érzékiség ez, hanem annak keresése; nem szenvedély, nem tűz, hanem csak az ál-érezkiség tűzijátéka. Mindenki szeret Ady szerelem-házában: a parton álló ezer asszony, a Hóvár-bércek alatt a zuhogó patakon, Ady-pallón, egymáshoz futó tüzes, ifjú, szűz lányok, legények, a csókpalota ezer asszonya, ezer szobában, várva pihegő, forró nagy asszonyok; a csókcsatátér lovagjai, az árkangyalt méhükbe fogadó lányok, mind, mind, csak ő, a *szomorú him* nem szeret igazán soha. Lázárja a csóknak, holott csók-úrnak született. Érzékisége így válik valóban szimbólummá, szenvedélye a szenvedély látszatává. Az egészséges ember – legyen világnagyság vagy útszéli szatócs – az ifjúság egészséges boldogságát vagy boldogtalanságát újjongja, hogy hitestársá, apává, vagy csöndes agglégénnyé szelidüljön. Adynak óperencia ez, melyre holtáig emésztődve vágyik. S így lesz oltó vígasztalója, pillanatnyi búfelejtője az alkohol mellett a csók, a gyönyör szabados izgalmá, melyben voltaképp oly kevés része volt. Valójában gyötrellem ez a szerelem: nem *víg ajándék*, hanem *ravatalos, halálos-víg torna*. Innét van, hogy Ady, aki a csókról, mint mindennek őforrásáról oly szépen tud énekelni, néha holmi brillantinos hajú vén kéjenc álmával, ama bizonyos parfümös, kis nadrággal, finom batiszt-játék szeráji képével ábrándít ki.

A szeretkező, érzékieskedő Ady megdőbent, lehangol, elidegenít: Ady, a tisztaság énekes, étheri magasságokba ragad. Isteni természet-képek libegnek előttünk ezekben a dalokban: mind, mind az egészség diadalmasai. Ady, szíve legmélyén, az egészség szerelmese, a Patyolaté; a Kalota-parti tájaké, egy földi boldogságé, melyet maga eljátszott már s egyre átszellemültebben *csodák föntjén* keres mindhalálíg. Ady igazi szerelmes versei szerelmi ciklusain kívül vannak s e remekszép élet himnuszok tetőzik líráját. Hogy szívja magába a záporvert mezők szűzi levegőjét, hogy issza a Napot, milyen áhítattal szemléli élet-halál játszi váltakozását, halhatatlanságát, a soha el nem tűnő, meg nem szűnő örök életet, melyben már csak két szomszomszeme fűrődhetik meg!

2. Én és a hazám

Hogyan viszonylik hazájához a fiatal Ady? Megmutatja az *Új versek* két ellentétes versciklusa: *A magyar Ugaron s a daloló Páris*. Együtt mélysége és magassága reménytelenségnek és rajongásnak. Ki jött el a magyar faluból? Ki búcsúzik Siker asszonytól? Ady. Ki énekel a porban? Ki nem való a Tisza partjára? Ki költözik ki Átok-városból? Ki az, akinek lelkét kipányválták? Ki jött ide korán? Ki a Krisztusok mártírja? Ki az, akit a magyar iharfá lehuáz s földje elűzött? Ady, Ady, Ady. Ekkora személyi sértődöttség nincs még egy lírikusunkban. Magyarországon minden Ady Endre ellen esküdött, Magyarország nagy ugar, a lelkek teremtője. Az Ady lelké s minden vele rokon léleké. A magyar messiások tragédiája is csak az ő panaszát erősíti s egy lesz tragédiájával. Vajda János is csak azért jut a költő eszébe, mert nem méltányolt költője korának. Ady-Vajda lesz belőle, mint ahogy a Vajdát kísérő Gina hirtelen Lédává változik.

Azt hinnók, hogy a lehangoló Ugarképek után se vége, se hossza Páris aposztrofálásának. Csalódunk. Mindössze négy vers beszél Párisról, a ciklus többi darabja fordítás, Baudelaire-ből, Rictus-ből, Verlaine-ből. Négy vers a nagy álmvárosról! S csupa személyi, önmagába tekintő vers. Ady a rég megunt szegény magyar ugarról többet tud mondani, mint az új, csodás Párisról. Páris gyönyörű, remekül érzem magam benne s punktum. Ne kérdezzetek. Még nem láttam egy múzeumát sem, még csak Léda asszonnal s egy kis grizzel társalogtam, még csak az éjjeli mulatókat jártam végig, de előre is kijelentem, hogy Budapesthez képest csuda ez a Páris.

Ady Sturm und Drangját éli ki ezekben az igaztalan, önző versekben.

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.

Gémes kút, malom alja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókok, bambák, álm-bakók.
A Tisza parton mit keresek?

Olyan ez a vers, mint egy remek test, melynek kezét-lábát lefaragták. Mi tette torzóvá? A költő lángoló türelmetlensége, mely mihelyt felforr, magasra szökken, mint a hőt őrző higany. Isteni képpel indul az első strófa. De a költő szeme előtt egyszerre összefolyik a világ s úgy csapja le a nyolcadik vers-sort, mint egy recsegő sorompót. Ady az egész magyar fal pusztulási kötelezettségét következteti a maga kudarcából, személyi sértődöttségéből. Pusztuljon el a magyar fa, az iharfa. Tölgyek között, nyomorultul miért élünk?

Ady nem titkolja keserű hangulatának okát: száz arban is kínálta magát, vénleánykodott, de nem kellett. Otthon csak a tilinkós álparasztok, nyafogó ifjú-vének, finom kulturlegények kedves gyermekei Siker asszonnak. Ady mostohafia honának, nem kapta meg a várt elismerést. Ime, *A magyar Ugaron* ciklus keletkezésének története.

Olvassuk *A daloló Páris* legszebb versét (*A Gare de l'Est-en*)

Reggelre én már messze futok
S bomlottan sírok valahol:
Most sírni, nyögni nem merek én,
Páris dalol, dalol.

Én elmegyek most, hazamegyek,
Már sziszeg, dohog a vonat,
Még itt van Páris a szívemen
S elránt az alkonyat.

Most fűt bolond-sok álmod alá
A fűttyős, barna szörnyeteg.
Holnap fehérebb én leszek-e?
Vagy a svájci hegyek?

Holnap fehérebb én leszek, én,
Téli sírkertek szele jó,
Küldi már csókjait nekem
A magyar Temető.

Óh, az élet nem nagy vigalom
Sehol. De ámulni lehet.
Szép ámulások szent városa,
Páris, Isten veled.

Az én hűtlen, beteg istenem
Ülje itt mindig vad torát:
A tűzcsóvás felséges Öröm.
Dalolj, dalolj, tovább.

Tőled hallja a zsoldárokat
E koldus, zűrös, bús világ
S az életbe belehazudunk
Egy kis harmóniát.

Dalolj, dalolj. Idegen fiad
Daltalan tájra megy, szegény:
Koldus zshivaját a magyar Ég
Oh, küldi már felém.

Fagyos lehellet és hullaszag
Száll ott minden virág felett.
Elátkozott hely. Nekem: hazám.
A naptalan Kelet.

Mégis megyek. Visszakövetel
A sorsom. S aztán meghalok,
Megölnék a daltalan szíveik
S a vad pézsmá-szagok.

Megölnék s nem lesz mámorom,
Kinyúlok bután, hidegen.
Páris, te óriás Daloló,
Dalolj mámort nekem.

Csipkésen, forrón, illatosan
Csak egyszer hullna még reám
S csókolná le a szemeimet
Egy párisi leány.

Az alkonyatban zengnének itt
Tovább a szent dalok.
Kivágtatna a vasszörnyeteg
És rajta egy halott.

Színekben, vakmerő képekben gazdag hallucináció. Ha ez a vers nem volna kétélű fegyver, poétikai órákon bátran taníthatnák belőle a költői fantázia ezerszeresítő képességét. Csupa nagyság, végtelenség. A költő szívében *Páris* fekszik. Az alkonyat *rántja* el, hazafelé. A vonat füttyös, barna *szörnyeteggé* nő. A költő meg fog halni, de nem pár láb hosszú sír várja, hanem a magyar *Temető*. Arca fehér, mint *a svájci hegyek*. A szél, mely körülcsapongja, *téli sírkeretek szele*. Koldus zshivaj, fagyos lehellet, hullaszag minden virág felett. Ha Ady félelmi rosszat mond hazájáról, talán letartóztatták volna. Így semmi baja sem történt. Hiszen aki olvassa versét, tüstént látja, hogy egyetlen szava sem való, csupán egy személyes érzékenység csodálatosan szép görögütze kápráztat benne. Ady ágyúí, melyekkel honára céloz, túllőnek minden reális célponton. A végtelenségbe dörögnek. Ha Ady Franciaországban születik, bizonyára Kelet felé sóvárog s Párisról írja meg ezt a verset, melynek tulajdonképpen magva a költőnek minden földi hazában mellőzöttségén való kesergés. Verlaine, Baudelaire Páris gyermekei, a nagy, daloló Párisé, mellyel szemben Ady csak magyar ugarról beszél. Pedig Baudelaire, Verlaine a Szajna partján sem boldogabb, elégedettebb poéták, mint Ady a magyar ugaron. Ha Ady számokban fejezte volna ki kétségbeesését, rajongását, nem tudnók ellenőrizni. Billiókban beszélne. Teremtő fantáziája áttör minden földrajzi mértékegységet. Páris, a Gangesz tája: boldog óperenciákká álmódott, messzi valóságok. Magyarország közeli valóság, azért válik minden Ugar rémképévé. Látta Ady az igazi Párist? Aligha. Páris ismeretlen, titokzatos, s Ady éltető ereje a mindent megszépítő messzeség. A földnek soha el nem ért tájai szépek neki. Páris Thulén túli táj, s egy szerelmes asszony lakik benne. Ady, a hírért, szerelemért sóvárgó ifjú, elveszti mámoros fejét s nem tudja, nem méri fel, hogy megsebzti, megbántja hazáját. Ez a mámor eltart egy darabig. De csak a költőt fogja el: a prózáíró Adyt soha. Leveleiben is panaszkodik, de határok közt. A rím, a ritmus, a vers lázító szelleme kellett ahhoz, hogy Ady a magyar Ugar s a daloló Páris párhuzamát megírja.

Azok, akik először mennek idegenbe, átélték ezt a válságot. A határon valami emberi szabadság, nemzetközi érzés szele csap meg. Könnyebbnek érezzük magunkat. Hétköznapi bajok, gondok, megszokott utcák, kellemetlen arcok, mind, de mind a hátunk mögött. Nem ismerjük az embereket, hát hogyne látnók őket szépek, jónak, igaznak! Előttünk egy pompás, zsbongó város. Minden vonása új. A zaj kellemes zenévé olvad

s a végtelen nagyság méretei gigantikus álmokat ébresztenek bennünk. Zsebünkben hazai pénz, biztos valuta. Elég egy időre. Legfeljebb a pénzváltóhoz kell mennünk. Itt nem vagyunk robotos páriák, kéjutazáson vagyunk. Reggel, mikor a munkások gyárba, a hivatalnokok hivatalba mennek, még boldog álomban szunnyadozunk. Kinézünk a boulevardra: a jövő-menő emberek, szép opera-személyzetnek látszanak. De álljunk csak be, hivatalba, reggeltől estélig, fogyják csak el hazulról hozott pénzünk, legyünk csak tanúi a külföld lokális hitványságainak, majd elmegy a kedvünk a nagy haza-ócsárlástól. Ady is átesett ezen. Eleinte „szerelmes hevülten“ beszél a nagy városról, mint évek múlva írja; később nincs Léda, nem vonzza Párisban semmi. A fiatal Ady keserves újságírói évek után jött ki, visszautasított versek keserősége ég benne. Érzi, hogy nagy költő s nem akarják észrevenni. Léda asszony szerelme: szikra, s Páris álmoképén keresztül hatalmas tűzvészt támaszt benne. S kész a mérleg: Magyarország egy tizenhatodik századbeli feudális ország, Páris: álmváros. Egy ország ellen egy város. Majd kiábrándul belőle. A prózáíró Ady észre is veszi egy-egy pillanatra a szépséhibákat az istenített hölgy arcán.

A *Vér és arany*-ban ez a végső, eszelős kétségbeesés már nincs meg. Egyelőre a robbanások utáni csend állt be a Sturm und Drangon átesett romantikus Adynál s az *Új versek* tüntető rakétái helyett a költő meleg szíve lobog felénk. Ott gigantikusabb Ady, itt egyre emberibb. Önérzete, rendkívüliségének tudata most is döntő. Az úri álmodók, a magyar messiások sokszor kerülnek szóba, a maga mártiromságán keresztül. Csupa objektív téma, mely ürüggyé válik, hogy Ady személyi érdekelttségét leplezze. Másokért jajgat, eltiport messiásokért, a legszemélyibb hangon. Az összes magyar zseni-tragédiák szálai Ady sorsában csomóznak, az ő központi személyében, s egy országnak kell talpra szökkennie, hogy igazolja magát.

Ady sokféle változatban éneklé tovább a magyar Ugart. A Duna is azt vallja, hogy boldog népet erre sohasem látott, a Duna-táj félemberek, fél-nemzetecskék számára készült szegény-kaloda. A magyar fa sorsa örök virágzás, míg más fák gyümölcsöznek is. A magyarság levitézlett, multjai elmúltak, valamikor világ csodája volt, ma már csak jöttment. S a segítség, a fellázadás e sors ellen? Semmi. Legfeljebb négy-öt magyar hajol össze és búsul. A fővárosunk? Az Életnek sohasem látott magyaros, zsidós, svábos és tótos megcsúfolása. Mindenki mindenkiért beteg itten, beteg századokért lakolva. Igazságosan hullunk ki az Idő rostáján, kedvét nem töltvén az Időnek.

S mégis mily fenséges sors ez. Ady, a vígasztalan hazafi, mint fuldokló a szalmaszálba, úgy kapaszkodik ebbe a vígaszba. A magyar a legpoétább nemzet, a legszerencsétlenebb. Ady elvágyik s mégsem menekülhet innét. Hazájáé ő nagy haragjában, nagy hűtlenségében, szerelmes gondban, szomorúan magyar. Átkozni kellene s mégis áldja fáját. Ennyi emberséges bánatot nem adott volna más fajta neki: A magyar sorsnál tragikusabb és szebb sors nincsen Isten és emberek előtt. Ily szép, álmos, láncolt fajnál poétább faj nem élt soha. Szép ily végzetes néppel ugyanaznak tudni magunkat. Adyt, a rendkívülit, fájában is a rendkívüliség, a non plus ultra kapja meg: sorsának végtelensége, fensége. Ady reménysége lidérc a keserűség kódében. Vígasztalása is: önámítás, költői ábránd. Újra meg újra visszazuhan magyar lethargiájába. Hiába látja, hogy a magyarság nagyot lendült a XIX. században s öröklött feudalizmusa ellenére európai méreteket kezd ölteni. Neki ez csak bakugrás. Ő olyan nagy igényeket támaszt maradozó nemzetével szemben, hogy azokat csak a csoda tudná megvalósítani. Sötét képei ellentétül mindinkább a jövő irreálisan ideális fantóm-képei büvölik el. Adyban kivirágzik a politikai alkimista. Faust sorsát éli át a magyar ugar vegykonyhájában, nincsen Wagner-i türelme az elemek lassú meghódítására. A magyar valóság romantikus rajzából így alakul ki benne a jövő Magyarország romantikus rajza. Az egyetlen lehetőség: a forradalom. Adynak, az embernek és a művésznek a legnagyobb tévedése, csalódása ez.

A *Magyar Ugar*-ciklus mámoros rakétái ismét levegőbe röpködnek. A költő szókincsében idegen elemek tűnnek fel s szerephez jut a hétköznapi szocializmus frazeológiája. Elnyomottak, magyarok és nem magyarok, fogjanak össze az eszme-barrikádokon. Május: a Jövő harsonája. Mindent le kell gyilkolni, ami ezeréves holmi. Dózsa György az új vezér, s az utca éneke zengjen. Mindenki testvére a költőnek, de grófok nem jöhetnek vele. Magyarországnak buta urai vannak, ez a baj. Ha összeszakad Ég és Föld, mégis más lesz Magyarország.

Ady eljut az anarchiáig, – kommunizmusig, ha úgy tetszik, s ezek a versei csaknem kivétel nélkül csapnivalóan rosszak. Az efféle szavak: bendő, köpködni, gyilkosok, dögvész, gazok, még a versben bűjkáló igazságot is kompromittálják. Ady, a pacsirta-álcás sirály, a csordanyelv gyűlölöje, maga is közeledik a csordanyelvhez.

Komoly szocialista versei, a Magyar Ugarról írt versek körülírásai. Ott még általánosságban lázong, itt már szinte névsort olvas s rámutat gyűlöletének tárgyára. Ez a lázas korszak: kommentár, széljegyzetek régebbi politikai verseihez. Régi sebek felszakadása s elgennyesedése ez. Ady minden lehetőségét kihasználja a duzzogásnak, fenyegetésnek, lázításnak, de voltaképp nem mond újat. Nem irányt változtat, csak hangot. Mondanivalójának lényege jórészt már benne van a *Felszállott a páva ...* kezdetű nagy versében. *A vagy-vagy* Ady programjának kettős lehetősége, a vagy elveszés egy szálig, visszahullás öröklött életünkbe, vagy új életre virradás, gondolkodás nélkül, hirtelenül. Ady alig tud ezen kívül mást, csak roppant türelemmel forgatja lázas cselekvésre áhító elégedetlenségének kaleidoszkópját.

Itt sem tagadhatja meg magát. Erőnek erejével nemzetközi jelleget erőszakolna magára, de világpolgári ködmene alól árukkodva tűnik ki a magyar atilla:

A Délibáb beüzent Debrecenbe:
„Civis-urak, már holnap délelőtt

Nagy baj leszén“. És ijedt táncot roptak
Debrecenben a tatár-agyvelők.

„Civis urak, már holnap nagy baj leszén:
Gőzösön jár ma már az ember-ész
S a Délibáb Délibábnak maradni
Nem akar már. És ennyi az egész.“

„Basahalmától ős Péterfiáig
Ájer pezseg. Ugy hívják: Gondolat.
Fütyöl ez a kerek, tatár fejekre:
Civis-urak, haboznak még sokat?“

„Majd holnap tán nem lesz idő megtérni,
Korrigálni az ősi nagy hibát:
Civis-urak, nagy baj leszén majd akkor,
Ha vörösen bejön a Délibáb.“

Keményhangú vezércikk, disztelen, acélos veretű, rímiben összecattanó. Lázít, harsog, veszedelmeket jósol. Fordítsuk le idegen nyelvre. Nincs az a művész, aki bármely világnyelvre át tudná tenni erejét, színét, jelentését. A vers, tősgyökeres magyarságánál, röghözkötöttségénél fogva élet, értelmét, helyzeti energiáját vesztí a magyar határon kívül. Így vagyunk a legtöbb lázító Ady-verssel. Egy idegen, ha olvasná őket, kénytelen, lenne megkeresni a lexikonokban (s hányszor tenné hasztalanul!), hogy kicsoda volt Dózsa György, Táncsics Mihály, Csák Máté. Meg kellene vele értetnünk, hogy mi az a *táblabíró* szó, melyet már Jókai regényének fordítója sem tudott német szóval visszaadni. Lépten-nyomon azt kérdezné magában, hogy mit jelentenek ezek a bosszantó, hangfogó kifejezések: civis, Hortobágy, Debrecen, Délibáb, Basahalma, Péterfia, stb., stb. Csak magyar értheti, senki más.

Érdekes, hogy Adynak sohasem nagy versei miatt volt baja. Ugyan, melyik szocialista vagy kommunista hetvenkedett a *Havasok és a Riviérával*? Pedig ez a vers Ady egész vértólulásos pártköltészetével felér. Ady téved és kompromittálódik harmadrangú verses káromkodásaival, a vörös Napot daloló, gazokra és urakra halált ordító rigmusaival, s nem talál mentséget, tárgyilagos védelmet a hétköznapi pártharcoktól függetlenül fejlődött igazi politikai költészetén keresztül.

Havas üstökünket jégsapkás
Vihar-kölykök hada cibálja
S lábunk alatt Tavasz kacag,
Nyíló kaktusz, aloe, pálma.

Az Alpokon vagyunk a Végek,
Minden kis szél-ficsur bolondja

357

S lent a Nap a szent sugarat
S örült kékjét a tenger ontja.

Mi csak szögeljük büszke kínban
Fejünket a hideg egeknek
S lábunk alatt finom urak,
Parfümös, víg urak, nevetnek.

Mi védjük őket, mi: a Végek.
Gémberedett, nagy testünk óvja
S végzi, hogy másoknak legyen

Sok-sok boldog, tavaszi óra.

Meghalna, ha egyszer lerorgynánk
Az a Tavasz, ott lent a parton,
Meghalna pálma s a mosoly
Finom, együgyű, úri ajkon.

Ha mi egyszer egy dörgedelmes,
Rettenetes, nagy példát adnánk:
Hegy-bajtársak, egy szép napon
Mi lenne, ha lelátogatnánk?

Ime, a *Havasok és a Riviéra*, Ady legszebb, legjellemzőbb szocialista verse. Nem izgat, nem támad. Pedig mérföldnyi mélységekből kavarog fel belőle minden idők elnyomottjainak fenyegetése. Olyan mélyről fakadó, olyan magasan szárnyaló ének, hogy nem válhatott harci jeligévé. Szép és semmi más. Az egyenlőségért jajgató emberi lélek arculatja költészetté szépült benne. Ady legeredetibb trópusai tündöklenek soraiból s ebben a szépségben megenyhül, fenséggé, közös emberi érzéssé, vígasszá, válik a lappangó, gyujtogató gondolat. Nincs egyetlen szava sem, melynek nemzetközi érthetősége ne volna. A pártpolitika, a világnézeti harc sorába botlott költő megtalálja a szelleméhez méltó utat. Képzetele földöntúli tájakon kószál s faji, nemzeti, emberi éneket dalol egyszerre. Amit az osztályharc sohasem dönthet el végleg, a költő el tudja dönteni, meg tudja valósítani, képzeletben. Ady úgy teremti ezt a boldog Óperenciát, mint a boldogtalan a „reményt“, s irreális csodaéletet ad vígaszul sivár korának, hágy örökül elkövetkező jeleneknek.

*

Ady nem volt proletár soha, csak a magyar elégedetlenség szimbóluma; ez költészetének javából s különös életéből egyaránt nyilvánvaló. Tipikusan kurtanemes-fajta; mindenkor büszke volt szép *úr-fajtájára*, melyet *százados kohók* edzettek. Egyszer, még ifjúságában, mikor valaki megsérti, ritmusban vágja oda: *Diósadi Ady Endre vagyok én!* Ady, az éjszakák völgyéne órákig várhatja magára a kocsit fogadók, s barátai lakása előtt. Van egy levele, melyben a kapitalizmus minden gyönyörűsége után sóhajt s normandiai hűvös partokról, skandináv fjordról, Tátráról, Abbáziáról, Rómáról, Nápolyról, Kairóról, saját yachtról, tengerről, stb. álmodik. Szeretné megcsókolni Duse s még egy pár nagy asszony fehér kezét. Irtózik a nyilvánosságtól. Költészetét is a titok fátylával takarja s *feledt kérdésként* akar eltűnni. Nyelve sem a tömegé s még az irodalom ismerőinek is kemény dió. Ha jól emlékezünk, talán egyetlen egyszer s akkor is „szokásos hívással“ használja a közpréda *muzsa* szót s a „kebel“-t is ilyenformán említi másutt. Victor Hugó-t útszélinek tartja, s Verlainé, a „differentiálódott“ mellett tör pácát.

De hát miért írt akkor lázító, uszító verseket, egy idegen frazeologia külsőségeit magára erőszakolva? Vajjon csak nagyváradi, pesti szabadkőműves barátai vadítják meg? Hiszen ő már debreceni jogászkodása alatt ugyancsak panaszkodik két középkori intézményre; katonaságra és katolikus papságra s úgy ír, mintha *A falu jegyzője* volna legkedvesebb olvasmányja. Eg ilyen forradalmi válság sok tényezőből fakad. Adyt mindenesetre befolyásolja a politikai élet, a világnézeti harc, de hány ember élt Nagyváradon, akiből nem vált sem szocialista, sem kommunista! Ady komolyan szocializmusának lényege; szülőföldi örökség. Ő származásánál fogva elégedetlen, s Nagyvárad, Budapest, Páris politikai szele már csak a szilágysági hétszilvafás, sűrűvérű protestáns, ausztriafaló ellenzéki tüzes lelkét lobogtatja. Hogy mi lett volna Adyból, ha a kor jelszavai nem jutnak hozzá? Talán maga teremtett volna jelszavakat, jobbakat, mint aminők rá hatottak. A szenvedélyes Biblia-olvasó Ady lelke magától rátalált volna arra az útra, melyet mások mutattak neki s melyen annyit csalódott. Ne felejtjük, hogy Ady szinte könyv nélkül tudja a *Bibliát* s talán ez az egyetlen könyv, mely rá igazán, mélységesen hatott. Régi szerelme, Nietzsche csak a mellét feszíti, önérzetét dagasztja, végtelen önérzetét, becsvágyát ingerli. A Biblia már stílusát is befolyásolja, nyelvét fejleszti, eredeti szókapcsolatokkal gazdagítja. S bátorítja, igazolja a szókimondás jogában. A középkori keresztény vallás nálunk harcias vallás. Szűz Mária nemcsak égi patrónánk, hanem a törököknek megnyomorítója is. Templomaink akárhányszor holmi kis harci bástyákkal vetekednek. Adynál a harcias magyarság merít erőt a vallásból, a Bibliából. Mintha ismerné középkori bibliai epikánkat, mely párhuzamot von a magyarság s egy bibliabeli nép, a zsidók között. Székely András egyenesen Mózesnek a zsidókra mondott átkát mennydörgi a magyaroknak. protestáns Ady is így tesz, a Bibliához, az ótestamentumhoz fordul, a próféták szavát idézi, alkalmazza korunkra. A végletességre hajló Ady ilyen sorokat idéz a Bibliából versei jeligéjéül: „Ami megmaradott vala a sáskától, megevé a cserebogár, és ami a cserebogártól megmaradott vala, megevé a hernyó, és ami a hernyótól megmaradott vala, elsüté a ragya.“ Ez a Jóel próféta is túlzott egy kicsit maga korában, talán nem kevésbbé, mint modern tanítványa, Ady. Adyt, a vérző magyart, kinek falujából úgy elfogynak a magyarok, mintha nem is lettek volna, lázongó, türelmetlen kuruccá izgatják az efféle bibliabeli igék: „Talpától fogva tetejéig nincsen e testben épség, hanem mindenestől seb, dagadós, eves kelevény, melyeket sem gyógyítottak, sem kötöztek, olajjal is nem lágyítottak. A ti országotok pusztaságra jutott, városaitok tűzzel megégettettek, a ti földetek

szemetek láttára idegenek emésztették meg, és úgy pusztították el, amint szoktak a messzünnen való idegenek pusztaságot tenni ... Én népem, akik téged vezérlenek, azok csalának meg, és a te utaidat, a mellyen kellene járnod, elfedezik tőled ...“

A szenvedélyes biblia-olvasó Adyra az ilyen sorok nem téveszthették el hatásukat. Legértékesebb, legkomolyabb szocialista verseire ihletik. De Ady „kommunista“ verseket is írt s ezek egy húrton, pendülnek Petőfi királyokat ledurrantó rigmusaival. Hogy mért írta őket? Ugyanolyan okból, mint Petőfi a maga recsegő kadenciáit. A szenvedélyes lírai temperamentum Petőfi korában a zsarnokok elleni romantikus lázadásban adja ki erőfölöslegét. Akkor még a gyerekek is „Le a zajnototal“-t kiabálták a játszótéren, s minden második ember a világszabadság pózában tetszelgett. Ady kora a gyárak, a munkásmozgalmak, kora. Könyvet sem kell olvasnia a költőnek, mert a „tanok“ bazillentrágerei pontosan szállítják lelkébe a különféle mérgeket. Adyban a kuruc-labanc kor zivatarában szerzett s valamelyik Petur-ösétől öröklött köszvény sajog fel, de prédikátorék fia azt hiszi, hogy a modern nemzetköziség „fájása“ kínozza. Ady a gyermeki nyűgösség, a gögös elszigeteltség ugyanazon karosszékében írta meg forradalmi verseit, melyben a magyar Ugarról valókat megírta. Világéletében utálta a tömeget, a „hecces csöcselék“-et, s csak lelkileg repült azokkal, akik testi-lelki támogatásra számítottak. *Egy-egy isten lesz majd minden földi ember* – kiált fel Ady. Szenvédélyes szocialistának álmodja magát, mert korlátlan kapitalista akar lenni. Végleteken hízott fantáziája határtalanul csapong, de a való életet nem látja soha. Cselekedni? – ez nem Ady dolga. A Galilei-kör ifjai egy időben állandóan, nyakán lógnak: méltóztatnék eljönni az ünnepeikre. Ady mindig talál kifogást, legtöbbször betegségével érvel. Nem volt náluk többször, mint gyalog a Duna-parton. Ő a népszavai bevonulást is úgy képzelte, mint a magáról mintázott condottiere-ét, amint győzelmei után, „tiport cselédek“ s ünnepi közönség ujjongása közepett jön, lát, győz, gögösen gördül tova sárkánylovas hintáján, virággal befödött küllőkön, hogy arcát sohse lássák többet. Beh keservesen kellett csalódnia ennek az álomvitéznek, mámorfejedelemnek, „úri vihar menekültjének“! Csöbörből vederbe jut, egy világhatalmat remél s csak egy másik hatalom fegyverkezésének lesz. tanúja. Meg kell érnie, hogy a magyar „dübörgő ezrek“ írói társasága is pártokra szakadt, mint minden rendes társaság. Hogy nem diadalmas bevonulás az övé, hanem egy kis férőhely elfoglalása útjait egyengető barátok oldalán, ellene acsarkodó régibb proletár-költők bosszúságára. Horrendum dictu, a szocialistáknál is vannak „agg rozmárok“, nemcsak a konzervatív oldalon s ezek éppen olyan idegenül néznek rá, mint azok. Aztán a mondvacsinált Ady-vita a *Népszava* hasábjain!

Mily hevesen indult, mintha a legproletárabb problémáról lett volna szó! S mily hamar elzúgott, akár a könnyű nyári zápor! Ady Párisból figyelni a vitát. Szentül meg volt győződve, hogy eldölt költészetének egyetemes magyar sorsa. Mindig azt hitte szegény feje, mindig lehetetlent hitt, mint minden *csak* lírikus temperamentum, akit objektív műfajok hangfogói nem mérsékelnek, józanítanak.

*

Ne tehetetlen haragjának szennyes tajtékát nézzük, hanem inkább néhány töredékes, szétszórt reformgondolatát keressük elő s figyeljük meg egy becsületes magyar cselekvés-vágy keserves vajudását, mely holtáig tart, anélkül, hogy meg tudna születni. Álom ez mind, megvalósíthatatlan, a jövődök ködében derengő utópia. A fiatal Ady egy párisi levelében arról beszél, hogy „Magyarország kicsi litteraturájának védőszentje: szent Anekdota“. Mit akar ezzel mondani? Hogy íróink óvatosak s legtüzesebb irányművük célzata is a szórakoztatás cukros vizében párolog el. Ezért nem szereti sem Mikszáthot, sem Herczeg Ferencet. Ady bizonyára azt várta volna Herczeg Ferencetől, hogy *Bizáncát* hagyja meg teljesen magyar tragédiának s ne helyezze olyan messzire, hogy célzásának parittyakövei lőtávolon túl hulljanak alá. Ady fájdalmasan érezhette a magyar nemzetiségi kérdés csődjét is, hiszen éppen abban az időben aratott forró sikert Rákosi Viktor regénye, az *Elnémult harangok*. A regény egy jajkiáltás, figyelmeztetés a közelgő veszedelemre. S mi történt ezzel a regénnyel? Színpadra vitték, kisémmizték belőle a legerdélyibb igazságot. A színdarabban már nincs semmi baj, meg van oldva a nemzetiségi kérdés. A magyar pap legyűri az oláh pópát, a pápa még a lányát is hozzáadja feleségül s leborul előtte. Az előtt, aki a regényben és a valóságban Bod Péter temploma küszöbén lehelte ki üzött magyar lelkét.

(Folyt. köv.)

(Budapest)

Vajthó László